MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

ŽMOGAUS IR VISUOMENĖS STUDIJŲ FAKULTETAS

KOMUNIKACIJOS INSTITUTAS

MINDAUGAS TARNAUSKAS

Viešųjų ryšių vadyba

INFORMACINIŲ GRĖSMIŲ IR PRIEŠIŠKOS PROPAGANDOS LIETUVOJE VERTINIMAS IR INSTITUCINIO ATSAKO PAJĖGUMAI

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –

doc. dr. Virginijus Valentinavičius

Vilnius, 2021

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

FACULTY OF HUMAN AND SOCIAL STUDIES

INSTITUTE OF COMMUNICATION

MINDAUGAS TARNAUSKAS

Public Relations Management

ASSESSMENT OF INFORMATION THREATS, HOSTILE PROPAGANDA AND INSTITUTION RESPONSE CAPACITY IN LITHUANIA

Master Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Virginijus Valentinavičius

Vilnius, 2021

TURINYS

ĮVADAS 4
1. INFORMACINIŲ GRĖSMIŲ IR PROPOGANDOS TEORINIAI ASPEKTAI 7
1.1. Informacinės grėsmės 7
1.2. Propagandos samprata ir klasifikacija 8
1.3. Netikrų naujienų ir dezinformacijos kaip propagandos sudedamųjų dalių samprata ir vertinimas 12
1.4. Europos Sąjungos teisinis kovos su propaganda/dezinformacija/netikromis naujienomis reguliavimas 18
2. INFORMACINIŲ GRĖSMIŲ IR PRIEŠIŠKOS PROPAGANDOS IR INSTITUCINIO ATSAKO PAJĖGUMŲ LIETUVOJE TYRIMO METODOLOGIJA 24
2.1. Tyrimo metodai ir instrumentas 24
2.2. Tyrimo eiga ir procesas 25
2.3. Tyrimo imtis ir tiriamieji 25
3. INFORMACINIŲ GRĖSMIŲ IR PRIEŠIŠKOS PROPAGANDOS IR INSTITUCINIO ATSAKO PAJĖGUMŲ LIETUVOJE VERTINIMAS 27
3.1. Informacinių grėsmių ir priešiškos propagandos Lietuvoje apžvalga 27
3.2. Informacinių grėsmių ir priešiškos propagandos ir institucinio atsako apžvalga 30
3.3. Ekspertų požiūris į informacines grėsmes ir priešišką propagandą ir institucinį atsaką į jas Lietuvoje 32
IŠVADOS 52
PASIŪLYMAI 54
LITERATŪRA 55
SANTRAUKA 63
SUMMARY 64

ĮVADAS

Temos aktualumas. Vis labiau augantis naudojimasis įvairiomis svetainėmis ir socialinės žiniasklaidos priemonėmis leidžia suklastotų/netikrų naujienų ir dezinformacijos vykdytojams anonimiškai ir minimaliomis sąnaudomis skleisti priešišką propagandą (Howard, Bolsover, Kollanyi, Bradshaw ir Neudert, 2017; Lieberman, 2017; Tsesis, 2017; Lazer ir kt., 2018; Fiott ir Parkes, 2019; Rampersad et al., 2019; Rimkevičius, 2019), kuri pasiekia milijonus vartotojų (Barrón-Cedeño et. al., 2019) o pačią informaciją sunkiau kontroliuoti (Briant, 2018). Interneto troliai gali lengvai skleisti melagingą informaciją. Pavyzdžiui, „Twitter“ pranešė, kad 2018 m. spalio mėn. pašalino 3613 su Rusija susijusiu paskyrų ir 2019 m. sausio mėn. - dar 416 paskyrų, be to, nuo 2018 m. spalio mėn. daugiau nei 3000 su Iranu susietų paskyrų - tai rodo, kad socialiniai tinklai aktyviai naudojami kaip priemonė dezinformacijai skleisti (Fiott ir Parkes, 2019). Netikroms naujienoms, dezinformacijai sparčiai plintant ES ragina imtis priemonių, akcentuodama, kad kiekviena valstybė narė turi turėti skaidrią bei konkrečią politiką (Belova, 2018).

Lietuvai informacinės grėsmės ir priešiška propaganda nėra naujiena. Nurodoma, kad Rusija Lietuvos atžvilgiu tikslingai skleidžia dezinformaciją ir propagandą - „vienas iš pagrindinių Rusijos informacinės politikos tikslų yra menkinti Lietuvos valstybingumą ir kompromituoti bet kokias šalies gyventojų pasipriešinimo sovietų režimui apraiškas (pvz., 1941 m. birželio sukilimą, pokario rezistenciją, disidentų judėjimą)“ (p. 41). Lietuva, bei joje vykstantys teisiniai procesai diskredituojami tarptautinės bendruomenės akyse (Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas, 2020). Vėlesniame Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinime (2021) akcentuojama, kad Rusija įvykusia pandemija naudojasi dezinformacijai bei propagandai skleisti - platinamos įvairios sąmokslo teorijos, pabrėžiamos nesėkmės kovoje su pandemija - siekdama konfliktų ne tik Lietuvos, bet ir kitų Vakarų valstybių viduje. Suaktyvėjo ir Kinijos propaganda, kuri siekė sustiprinti savo įvaizdį bei parodyti savo ekonominę galią padėdama „nuo pandemijos nukentėjusios valstybėms) taip siekdama „užmegzti svarbius politinius ryšius <...> Ilgalaikėje perspektyvoje tai galėtų būti išnaudota įtvirtinti Kinijos strateginiams interesams“ (p. 14).

Tyrimo problema. statistika rodo, kad Lietuvoje informacinių grėsmių bei priešiškos propagandos skaičiai kiekvienais metais auga - 2020 m. jų nustatyta 18 proc. (3412 atvejų) daugiau nei 2019 m. (2 890 atvejų), o lyginant 2019 m. su 2018 m. - 15 proc. daugiau (2 456 atvejų). Nurodoma, kad propaganda pasireiškė ir kultūroje bei švietime kaip ir užsienio politikoje. Mažiausiai - socialinėje apsaugoje. Propaganda aktyviausiai skleidžiama vykstant reikšmingiems įvykiams šalyje (Nacionalinio kibernetinio saugumo būklės ataskaita, 2019, 2020). Atsižvelgiant į pateiktą statistiką - vis augančius informacinių grėsmių bei priešiškos propagandos skaičius, šio darbo tyrimo klausimai:

- Kokias prevencines priemones naudoja Lietuvos institucijos ir ar jų pakanka reaguojant į informacines grėsmes ir priešišką propagandą?

- Kokiomis priemonėmis/veiksmais galima sumažinti priešiškos propagandos sklaidą Lietuvoje?

Temos ištirtumas. Lietuva susiduria su propaganda iš Rytų, todėl daugelis šio reiškinio aspektų yra tiriami ir jiems skiriama daug dėmesio, tačiau be publicistinių straipsnių, monografijų, nacionalinių saugumo būklių ataskaitų, straipsnių moksliniu lygmeniu pasigendama. Martišius (2013) gvildeno reklamos ryšį su propaganda, Buinauskas, Keršanskas, Kasčiūnas (2016) savo straipsnyje pateikė Rusijos propagandos tyrimo modelį. Tačiau pasigendama analizės kuriuos metu bandoma įvertinti informacinių grėsmių ir priešiškos propagandos Lietuvoje institucinio atsako pajėgumus.

Tyrimo objektas - informacinės grėsmės ir priešiška propaganda.

Darbo tikslas - įvertinti informacinių grėsmių ir priešiškos propagandos Lietuvoje institucinio atsako pajėgumus.

Darbo uždaviniai:

1. Išsiaiškinti informacinių grėsmių ir propagandos teorinius aspektus remiantis moksline literatūros analize;
2. Išanalizuoti Europos Sąjungos teisinį kovos su propaganda/dezinformacija/netikromis naujienomis reguliavimą;
3. Atlikti informacinių grėsmių ir priešiškos propagandos Lietuvoje apžvalgą;
4. Įvertinti ekspertų požiūrį į informacines grėsmes ir priešišką propagandą bei institucinį atsaką į jas Lietuvoje.

Darbo metodai:

- analitinis aprašomasis metodas - analizuojami ir aprašomi teisės aktai reglamentuojantys Europos Sąjungos kovos su propaganda/dezinformacija/netikromis naujienomis reguliavimą.
- loginis - analitinis metodas - taikytas analizuojant mokslinę literatūrą, teisės aktus.
- lyginamasis metodas - lyginamos informacinių grėsmių ir priešiškos propagandos Lietuvoje apraiškos 2018-2020 m.
- ekspertų apklausa/ekspertinis vertinimas - atliktas siekiant atskleisti ekspertų požiūrį į informacines grėsmes ir priešišką propagandą bei institucinį atsaką į jas Lietuvoje.
- duomenų analizės metodas - analizuojami interviu metu gauti duomenys, taip pat esama situacija Lietuvoje.
- duomenų kontent analizės metodas - ekspertų pasisakymai nagrinėjamu klausimu skirstomi į kategorijas ir subkategorijas.

- duomenų sisteminimo ir apibendrinimo metodai - mokslinės literatūros analizuojamu klausimu ir interviu metu gautų tyrimo duomenų sisteminamas bei apibendrinamas.

Darbo struktūra. Magistro baigiamąjį darbą sudaro įvadas bei 3 pagrindiniai darbo skyriai. Pirmame skyriuje, remiantis moksliniais bei teisiniais šaltiniais, analizuojamos informacinės grėsmės, propagandos samprata ir klasifikacija, apibrėžiamos netikros naujienos ir dezinformacija, supažindinama su Europos Sąjungos teisiniu kovos su propaganda/dezinformacija/netikromis naujienomis reguliavimu. Antrame darbo skyriuje pateikiami tyrimo metodai, instrumentas. Supažindinama su tyrimo eiga, procesu, tyrimo imtimi ir tiriamaisiais. Paskutiniame - trečiajame skyriuje apžvelgiama informacinių grėsmių ir priešiškos propagandos statistika, Lietuvos institucinis atsakas į jas. Pateikiamas bei analizuojamas ekspertų požiūris į informacines grėsmes ir priešišką propagandą ir institucinį atsaką į jas.

Darbą sudaro 4 paveikslai, 17 lentelių. Darbo apimtis - 64 lapai.

1. INFORMACINIŲ GRĖSMIŲ IR PROPOGANDOS TEORINIAI ASPEKTAI

1.1. Informacinės grėsmės

Analizuojant informacinių grėsmių sampratą, pastebima, kad moksliniuose šaltiniuose ji nepateikiama, tačiau ją galima aptikti Lietuvos Respublikos Nacionalinio saugumo strategijos (2017 m. redakcijoje) 14.6 punkte bei 2020 m. Lietuvos Respublikos nutarimo Nr. 955. „Strateginės komunikacijos nacionalinio saugumo srityje. Koordinavimo tvarkos aprašas“ 2.1 punkte. Minėtuose dokumentuose nurodoma, kad:

„informacinės grėsmės – kai kurių valstybių ir nevalstybinių subjektų skleidžiama karo propaganda, karo ir neapykantos kurstymas, bandymai iškraipyti istorinę atmintį ir kita nepagrįsta ir klaidinanti prieš Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo interesus nukreipta informacija, kuria skatinamas nepasitikėjimas ir nepasitenkinimas Lietuvos valstybe ir jos institucijomis, demokratine santvarka, krašto gynyba, siekiama stiprinti tautines ir kultūrines takoskyras, silpninti tautinę tapatybę ir pilietiškumą, bandoma diskredituoti Lietuvos narystę NATO, NATO pajėgumus ir įsipareigojimą ginti sąjungininkus, silpninti piliečių ryžtą ginti savo valstybę, taip pat informacinė veikla, kuria siekiama daryti įtaką šalies demokratijos, rinkimų procesams, partinei sistemai ar kuri nukreipta į kitų ES ir NATO valstybių narių visuomenes ir politikos formuotojus, siekiant Lietuvos Respublikai nepalankių sprendimų“.

Kaip matyti, pastarajame apibrėžime minima **karo propaganda, bei kita klaidinanti ir nepagrįsta informacija**, kuria siekiama sumažinti pasitikėjimą bei padidinti nepasitenkinimą Lietuvos valstybe. Galima būtų teigti, kad informacinės grėsmės glaudžiai susijusios su informaciniu karu, kadangi ir jame dominuoja tokie terminai kaip propaganda bei netikros naujienos (*ang. fake news*) (Skaitmeninių technologijų raštingumas, medijų turinio kritiškumas ir saugumas internete, 2018).

Anot A. Kazlausko Lietuvoje esti dvi bendros dezinformacijos taikinių tendencijos. Visų pirma, tikslingas tikslas sumenkinti visuomenės pasitikėjimą valdžios institucijomis - vyriausybe, sveikatos priežiūros sistema, akademikais ir mokslu apskritai. Antrasis dezinformacijos tikslas yra pakirsti pasitikėjimą demokratinėmis institucijomis, palaikančiomis taikią pasaulio tvarką, tokiomis kaip NATO ir Europos Sąjunga (cit. iš Skarzauskienė, Mačiulienė ir Ramasauskaitė, 2020).

Apibendrinant šį poskyrį galima teigti, kad informacinės grėsmės siejamos klaidinančia ir nepagrįsta informacija, kuria siekiama sumažinti pasitikėjimą bei padidinti nepasitenkinimą Lietuvos valstybe. Atsižvelgiant į tai, kad informacinės grėsmės siejamos su propaganda, šiame darbe didžiausias dėmesys bus skiriamas propagandai - analizuojama jos samprata, klasifikacija bei teisinis reguliavimas.

1.2. Propagandos samprata ir klasifikacija

Iškreiptos ir manipuliuojamos informacijos dar žinomos kaip propaganda, problema nėra nauja problema (Coles, 2018 cit. iš Robinson, 2019) ir dažnai siejamos su istoriniais atvejais, tokiais kaip nacistinė Vokietija, ar su nedemokratinėmis valstybėmis. Akcentuojama, kad propaganda kažkada buvo plačiai priimta kaip terminas, naudojamas identifikuoti manipuliavimo, įtikinėjimo procesus kurie vyko ir liberaliose bei demokratinėse valstybėse (Robinson, 2019).

Nors propaganda, kaip terminas yra visiems žinomas, tačiau mokslinėje literatūroje pateikiama ne vienoda jos apibrėžtis (Torok, 2015). 1 lentelėje pateikiama keletas propagandos sampratų aptiktų moksliniuose šaltiniuose.

1 lentelė. Propagandos samprata

Autoriai/Šaltinis	Propagandos samprata
Lasswell, 1927 cit. iš Chernobrov ir Briant, 2020	Propaganda - nuomonių ir nuostatų valdymas tiesioginiu manipuliavimu.
Pratkan, Aronson, 2001 cit. iš Mažeikis, 2010, p. 26	„Propaganda yra tokia komunikacija, kurios galutinis tikslas – priversti kreipimosi recipientą siūlomą poziciją priimti taip lengvai, lyg ši būtų jo paties“.
Mažeikis, 2010, p. 19	„Propaganda yra viešas, institucišKai reglamentuotas, tinklinis, pasikartojantis masių ar socialinių grupių įtikinėjimas <..>susijęs su specialiu mąstymo formų konstravimu, ideologinių suvokimo ir vaizduotės schemų indoktrinacija, emocijų ir jausmų stimuliavimu ir valdymu“.
Taylor, 2003 cit. iš Briant, 2015	Propaganda yra procesas, kurio metu idėja ar nuomonė yra perduodama kam nors kitam tam tikru įtikinimo tikslu.
Jowett, O'Donnell, 2015 cit. iš Jones, 2019, p. 7	Propaganda - apgalvotas, sistemingas bandymas formuoti suvokimą, elgesį, kad būtų pasiektas atsakas, kuris skatina norimą propagandisto ketinimą.
Lieberman, 2017	Propaganda - bet kokia bendravimo forma, palaikanti nacionalinius tikslus, skirtus paveikti bet kurios grupės nuomonę, emocijas, požiūrį ar elgesį siekiant tiesiogiai ar netiesiogiai pasinaudoti.
Barrón-Cedeño, Martino, Jaradat ir Nakov, 2019	Propaganda yra asmenų ar grupių nuomonės ar veiksmo, tyčia sukurto paveikti kitų asmenų ar grupių nuomonę ar veiksmus, išraiška, atsižvelgiant į iš anksto nustatytus tikslus.

Robinson, 2019	Propaganda - koordinuotas bandymas paveikti didelę ar mažą žmonių dalį kokiai nors idėjai ar veiksmui.
Klimanskis, 2019, p.1	Propaganda - „tai nuoseklus, sisteminis veikimas, kuriuo siekiama paveikti tikslinės grupės emocijas, nuomonę“.
Directorate General for Internal Policies of the Union, 2019	Propaganda yra menas daryti įtaką, manipuliuoti, kontroliuoti, skatinti, keisti, paskatinti ar užtikrinti nuomonės, požiūrio, veiksmo ar elgesio priėmimą.

Kaip matyti iš 1 lentelėje pateiktų apibrėžčių, propaganda siejama su apgalvotu bandymu įtikinėjimo, manipuliavimo būdu pakeisti, paveikti žmogaus ar žmonių nuomonę, elgesį. Tai pabrėžia ir Mažeikis (2010) teigdamas, kad propaganda įtikinėjimo būdu siekia formuoti bei pakeisti žmonių mąstymą, sukurti naują identitetą. Buinauskas, Keršanskas, Kasčiūnas (2016) laikosi tokios pat nuomonės, tačiau priduria, kad tai „tyčinis politinio darinio bandymas paveikti tikslinės grupės nuomonę tam tikrais klausimais“ (p. 37). Kiti mokslininkai kaip Pratkanis ir Aronsonas (2001) taip pat teigė, kad propaganda siekiama masinės įtaigos, manipuliavimu (cit. iš Mažeikis, 2010). Taigi propaganda siejama su manipuliacija - „kartais tokia manipuliacija yra paprasčiausia apgavystė: kai pasinaudojama žmogaus įsitikinimais, ketinimais, vertybėmis visai kitiems tikslams“ (Mažeikis, 2010, p. 65).

Svarbu pabrėžti, kad propagandos subjektai - pavieniai asmenys, bendruomenės, visuomenė. Dar nuo XVI amžiaus pagrindinis propagandos tikslas - įtikinėjant subjektus paversti platintojais. Žinoma, galimi ir siauresni propagandos uždaviniai - emocinis įkvėpimas, nukreipimas. Tačiau pagrinde propaganda siekiama manipuliuoti, keisti nuomonę, elgesį bei mąstymą - tai pakartotinis, nuoseklus visuomenės ar jos grupių sąmoningumo veikimas, apeliuojantis ne tik į protą bet ir į žmonių emocijas. Tam naudojamasi ir pažadais ir vilionėmis, prievarta, gąsdinimu (Mažeikis, 2010). Tačiau nurodoma, kad propagandos tikslai per žinutes, kaip ir jų autoriai/šaltiniai paprastai nėra atskleidžiami (Skaitmeninių technologijų raštingumas, medijų turinio kritiškumas ir saugumas internete, 2018, p. 7).

Propagandos naudojimas buvo dokumentuotas per visą civilizacijos istoriją. Egipto faraonai kontroliavo naujienas naudodami raižinius ant šventyklų sienų, kad įteisintų jų karalystę. XVII amžiuje terminas propaganda Europoje paplito dėl katalikų bažnyčios misionieriškos veiklos, kur nariai siekė įteisinti naujus šalininkus. Jungtinėse Valstijose sąvoka propaganda paplito dėl Pirmojo pasaulinio karo - karo metu konflikte dalyvavusios šalys propagandą naudojo teisumui ir jų priežasčių svarbai skatinti, silpninti priešo moralę ir efektyvumą ir sustiprinti savo tautų moralę ir efektyvumą. O 1930-aisiais Vokietija skleidė antisemitinę propagandą (Lieberman, 2017). Apibendrinant galima

teigti, kad propaganda buvo siejama su religija, karu ir politika, atsižvelgiant į tai, kada ir kaip ji buvo sukurta ir dislokuota.

Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad šiuolaikinės propagandos teorijos pradininkai buvo Lee (1945), politologas Lasswell‘as (1927, 1951), žurnalistas - intelektualas Lippman‘as (1922, 1925, 1955) ir Bernays 1928/1984. Anot jų šiuolaikinėje demokratijoje buvo reikalinga propaganda, siekiant efektyviai valdyti gyventojus ir užtikrinti vyriausybės palaikymą (Robinson, 2019). Mažeikis (2010) taip pat pagrindinius propagandos pradininkus įvardija minėtus praktikus, analitikus. Anot jo Lee propagandą laikė pozityvia veikla padedančia palaikyti demokratiją, tačiau jis „vienas iš pirmųjų suformulavo reikalavimą, kad žurnalistai skelbtų nepriklausomų liudytojų patvirtintą informaciją ir naudotų bei cituotų kelis šaltinius. Taip organizuotas įtikinėjimas turėjo skatinti racionalią, argumentuotą demokratinės valstybės komunikaciją, perteikti partijų, kompanijų, bendruomenių idėjas, vizijas, padėti organizuoti demokratinius rinkimus bei švietimo veiklą“ (p. 216). Kiti minėti praktikai kaip Lippmann‘as, Bernays‘as propagandą taip pat siejo su pozityvia veikla (Mažeikis, 2010). Lasswell‘as tuo tarpu rėmėsi Lippmann psichologiniu požiūriu ir teigė, kad propaganda gali būti vykdoma ir per kultūriškai reikšmingus simbolius, įskaitant muziką, meno kūrinius siekiant koreguoti visuomenės požiūrį. Anot jo propaganda yra apgalvota ir tyčinė (Scriver, 2015). Tuo tarpu pagrindiniais Tarybų Sąjungos propagandistais galima laikyti V. Leniną (1870-1924), L. Trockį (1879-1940), K. Radeką (1885-1939), N. Buchariną (1888-1938), V. Molotovą (1890-1986) (Mažeikis, 2010).

Analizuojant mokslinę literatūrą pastebima, kad dažnai terminas propaganda vartojamas su dezinformacija. O ir NATO ir Europos Parlamentas viešoje komunikacijoje dažnai naudoja propagandą, kartais pakaitomis su dezinformacija, o kartais kartu su ja (Directorate General for Internal Policies of the Union, 2019). Tačiau svarbu pabrėžti, kad dezinformacija yra daug jaunesnė (ir rečiau vartojama) nei propaganda, kilusi 1600-aisiais ir paprastai reiškianti selektyvų informacijos naudojimą politiniams tikslams (Jackson, 2018).

Europos Sąjungos vidaus politikos generalinis direktoratas (2019) išskiria ir bendrus dezinformacijos ir propagandos apibrėžimų elementus (2 lentelė).

2 lentelė. Bendri dezinformacijos ir propagandos apibrėžimų elementai

Manipuliacinio pobūdžio	Turinys, sukurtas klaidingas, manipuliuojamas ar klaidinantis (dezinformacija), arba turinys, kuriame naudojami neetiški įtikinėjimo būdai (propaganda).
Ketinimas	Ketinimas paskleisti melagingus faktus, kurie buvo sąmoningai sukurti taip, kad juose būtų melas ir kurie būtų pateikti kaip faktai.
Vieši klausimi	Visuomenei svarbūs dalykai (politika, sveikata, aplinka), siekiama paveikti visuomenės procesus ir įgyti geopolitinį pranašumą

Platinimas	Strategiškai platinamas, dažnai jam padeda dirbtinis intelektas.

Šaltinis: (Directorate General for Internal Policies of the Union, 2019)

Kaip matyti, tarp dezinformacijos ir propagandos esti daug panašumų, tačiau akcentuojama, kad propaganda naudoja psichologines ir retorines technikas, kurios siekia, kad liktų nepastebėtos, norint pasiekti maksimalų efektą. Dezinformacijos ir propagandos galia buvo neabejotinai pademonstruota per pastaruosius įvykius, pvz., „Brexit“ ir 2016 m. JAV prezidento kampaniją (Barrón-Cedeño et. al., 2019).

20-ojo amžiaus pradžioje radijo ir kino atsiradimas, taip pat kitų technologijų pažanga suteikė daug galimybių manipuliuoti informacija (Liu ir Ma, 2018; Nunez, 2020). Svarbu pabrėžti, kad propaganda gali veikti raštu, žodžiu ar vaizdu, pavyzdžiui, spaudoje, filmuose, tačiau ji gali apimti ir fizinius veiksmus, tokius kaip pastato susprogdinimas ar karinės jėgos dislokavimas (Robinson, 2019). Kiti mokslininkai taip pat nurodo, kad propaganda gali būti vykdoma pasitelkiant filmus, paveikslus, kalbas, eilėraščius, mokomąją literatūrą (Mažeikis, 2010), taip pat per televiziją, radiją, internetą, kultūriniuose renginiuose ir visa kita, kas galėtų padėti formuoti visuomenės nuomonę (Vaišnys ir kt., 2017).

Propagandą galima skirstyti įvairiais būdais. Pavyzdžiui, propagandą pagal kategorijas galima suskirstyti į (Jowett, O‘Donnell, 1992 cit. iš Mažeikis, 2010; Lieberman, 2017):

- *baltąją propagandą*. Ji reiškia pranešimus, išleistus iš atviro ir pripažinto šaltinio, nukreiptus į konkrečią auditoriją ir neslepiantį šaltinio (Lieberman, 2017). Ja siekiama pateikti įvairias nepriklausomų ekspertų išvadas, nuomones, tačiau „tradiciškai ekspertais yra parenkami tik sistemai lojalūs asmenys, kurių kompetenciją pripažino ta pati sistema“ (Mažeikis, 2010, p. 347). Pavyzdžiui Lietuva - kaip tiltas tarp Rytų ir Vakarų, kurioje vyrauja finansinis saugumas, galimos geros investicijos.
- *juodąją propagandą*. Juodoji propaganda reiškia žinutes iš nežinomo šaltinio, dažnai pagrįstą melu ar prasimanymu/dezinformacija (Lieberman, 2017), bei pasitelkiamos juodosios technologijos. Tokia propaganda vyravo nacistinėje Vokietijoje (Mažeikis, 2010). Nurodoma, kad juodajai propagandai būdinga dezinformacija nei netikros/melagingos naujienos (Klimanskis, 2019).
- *pilkąją propagandą*. Ši propaganda „naudojasi abejotinais šaltiniais ir dažniausiai specialiai viską supainioja bei manipuliuoja“, platinami įvairūs gandai, painiojami nepatvirtinti bei patvirtinti faktai, iškraipomi įvykių kontekstai (Mažeikis, 2010, p. 346).

Tarptautinė žmogaus teisių literatūra propagandą dar skirsto į (Lieberman, 2017):

- *šmeižikišką propagandą*. Šmeižikiška propaganda reiškia komunikaciją, kuri žemina, menkina ir įžeidžia užsienio valstybes, jų institucijas, lyderius ar kitus agentus, siekdama sutrikdyti taikius valstybių santykius;

- *perversminę propagandą*. Ši propaganda reiškia komunikaciją, kuria siekiama nuversti politinį lyderį, arba egzistuojančią vidaus politinę tvarką.

- *propagandą ar agresyvaus karo ar genocido kurstymą*.

Mažeikio (2010) teigimu propaganda dar gali būti klasifikuojama į:

- *atvirą* (agitaciniai plakatai, politinės reklamos agentūros ir pan.), kuri gali būti tiek melaginga tiek baltoji;

- *paslėptą (užmaskuotą)* - propagandinį tekstą inkorporuojant į žinias bei kitas žiniasklaidos priemones.

- *globalinę propagandą* - visuotinių vertybių diegimas kaip Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos principai ar visuotinių demokratijos idealai bei žmogaus teisės.

- *medialinę propagandą*, kuri apima kaimynines šalis, didelius regionus. Ši propaganda plėtojama ir Lietuvoje Europos Sąjungos (toliau ES) tapatumo formavimui, ji plėtojama ugdymo vadovėliuose, Vyriausybės pranešimuose.

- *lokalinę (vietinę) propagandą* kuria dominuojančios partijos skiria daugiau dėmesio socialinėms problemoms.

Svarbu pabrėžti, kad propaganda galima naudojant įvairias prievartos formas, tokias kaip *sąmoningus teroro veiksmus* (represijas, tapatybės, atminties griovimus - Lietuvoje teroro veiksmai buvo atliekami 1944-1953 m. sovietų), *pasąmoninius teroro veiksmus* (psichofizinio siaubo kėlimą, fizinis terorą), *pusiau sąmoningų jausmų skatinimą* (grėsmės, baimės, nerimo sukėlimą), *sąmoningai formuojant naują dirbtinę atmintį* (per švietimo sistemą, vadovėlius), *sąmoningą ideologinį indoktrinavimą* (visiems privalomus sprendimus patvirtintus įstatymais), *sąmoningas propagandines kampanijas* (atliekant įvairius įtikinėjimo veiksmus, siekiant paveikti masės elgesį) (Mažeikis, 2010).

Apibendrinant galima teigti, kad propaganda siejama su bandymu įtikinėjimo, manipuliavimo būdu pakeisti, paveikti žmonių nuomonę, elgesį. Propaganda gali būti baltoji, pilkoji bei juodoji, kaip ir atvira, paslėpta, globalinė, medialinė bei lokalinė. Ji gali būti skleidžiama pasitelkiant spaudą, televiziją, eilėraščius, mokomąją literatūrą ir pan. Nors propaganda dažnai vartojama su dezinformacija, tačiau dezinformacija - klaidinanti informacija, kuria siekiama manipuliuoti, tuo tarpu propaganda naudoja neetiškus įtikinėjimo būdus. Paprastai dezinformacija ir netikros naujienos pasireiškia juodojoje propagandoje - kadangi tai propagandos dalis, sekančiame poskyryje bus analizuojamos šių terminų sampratos.

1.3. Netikrų naujienų ir dezinformacijos kaip propagandos sudedamųjų dalių samprata ir vertinimas

Dezinformacija yra palyginti naujas žodis. Jis kildinama iš rusiško žodžio „dezinformatsiya“, kurį sovietai 1950 m. apibrėžė kaip „melagingų pranešimų, skirtų visuomenės

nuomonei klaidinti, skleidimą (spaudoje, radijoje ir pan.)“ (Jackson, 2018). Kituose šaltiniuose dezinformacija taip pat apibrėžiama kaip sąmoningas informacijos, kuri yra melaginga, kūrimas ir dalijimasis (Tandoc, 2019). Įvairių mokslininkų dezinformacijos apibrėžtis pateikiama 3 lentelėje.

3 lentelė. Dezinformacijos samprata

Autorius/Šaltinis	Samprata
Weedon ir kt., 2017 cit. iš Bennett ir Livingston, 2018	Dezinformacija - netikslus ar manipuliuojamas informacijos turinys, kuris yra platinamas tyčia.
Jack, 2017; cit. iš Patel et. al., 2020	Dezinformacija - sąmoningai melaginga ar klaidinanti informacija, kurios tikslas ne visada įtikinti, bet sukelti abejonių.
Skaitmeninių technologijų raštingumas, medijų turinio kritiškumas ir saugumas internete, 2018, p. 19	„Dezinformacija (angl. disinformation) – informacija, kuriama ir skleidžiama žmonių, norinčių pakenkti. Tai netikros naujienos, kurios tikslingai kuriamos ir platinamos siekiant piktavališkų veiksmų, norint iškreipti faktus, užsidirbti pinigų, turėti daugiau įtakos“.
ES kovos su dezinformacija praktikos kodeksas, 2018	Dezinformacija - „melaginga arba klaidinanti informacija“, kuri yra (a) „kuriama, pateikiama ir skleidžiama siekiant ekonominės naudos arba siekiant tyčia suklaidinti visuomenę“ ir (b) „galinti padaryti žalos visuomenei“.
Swire-Thompson ir Lazer, 2020	Dezinformacija yra koordinuotos ar apgalvotos pastangos sąmoningai platinti klaidingą informaciją, siekiant įgyti pinigų, galios ar reputacijos.
Skarzauskienė et. al., 2020	Dezinformacija - klaidinantis turinys, sukurtas siekiant gauti pelno, siekti politinių tikslų ar piktybiškai apgauti.
Merriam-Webster, 2020 cit. iš. Patel et. al., 2020	Dezinformacija - melaginga informacija, sąmoningai ir dažnai slapta skleidžiama (pavyzdžiui, skleidžiant gandus), siekiant paveikti visuomenės nuomonę ar užgožti tiesą.

Kaip matyti iš 2 lentelėje pateikiamų dezinformacijos sampratų, dezinformacija siejama su melaginga/klaidinga informacija, kuri skleidžiama sąmoningai siekiant sukelti abejonių, paveikti visuomenę. Akcentuojama, kad dezinformacija naikina pasitikėjimą institucijomis, skaitmenine ir tradicine žiniasklaida ir kenkia šalies demokratijai, trukdydama piliečiams priimti pagrįstus sprendimus. Tai gali poliarizuoti diskusijas, sukelti ar pagilinti įtampą visuomenėje, pakenkti rinkimų sistemoms ir turėti didesnį poveikį Europos saugumui (European Commission contribution to the European Council Action Plan against Disinformation, 2018). O ir Europos kovos su dezinformacija

praktikos kodekse akcentuoja, kad dezinformacija laikoma dideliu iššūkiu šiuolaikinėms demokratijoms - „galinti padaryti žalos visuomenei“, t. y. kelti „grėsmę demokratiniams politiniams ir politikos formavimo procesams ir tokioms viešosioms gėrybėms kaip, pavyzdžiui, ES piliečių sveikatos apsauga, aplinka ar saugumas“. Tai akcentuoja ir Rimkevičius (2019) anot kurio dezinformacija ne tik menkina demokratiją, bet ir mažina visuomenės pasitikėjimą bei didina visuomenės susipriešinimą. Be to, tyrimai rodo, kad žiniasklaidos nepasitikėjimas ir skepticizmas neigiamai veikia psichinę ir fizinę visuomenės sveikatą, dažnai sukelia nerimą, stresą, pyktį ir galimą visuomenės poliarizaciją (Thomson ir kt., 2018). Nors propagandos/dezinformacijos poveikį, žinoma, yra labai sunku išmatuoti (Bjola, 2017).

Pati dezinformacija dažnai painiojama su netyčiniu dalijimusi melaginga informacija/netikromis naujienomis (Tandoc, 2019) arba vartojama su ja pakaitomis (Patel et. al., 2020), tačiau akcentuojama, kad dezinformacija labai skiriasi nuo netikrų naujienų (Flore, Balahur, Podavini ir Verile, 2019), kadangi „dezinformacija yra kur kas gilesnis reiškinys nei vadinamosios „fake news““ (Rimkevičius, 2019, p. 14). Kitaip tariant, terminas dezinformacija reiškia sąmoningumą skleisti melagingą informaciją, kad būtų pasiektas tikslas, o klaidinga informacija reiškia neteisingą informaciją, kuri gali būti tikslingai paskleista siekiant suklaidinti (Patel et. al., 2020). Keletas netikrų naujienų sampratų aptiktų moksliniuose šaltiniuose pateikiama 4 lentelėje.

4 lentelė. Netikrų naujienų samprata

Autorius	**Samprata**
McGonagle, 2017	Netikros naujienos - sąmoningai sugalvota ar nepatikrinta informacija.
Jackson, 2018	Netikros naujienos paprastai reiškia klaidinantį turinį, rastą internete, ypač socialiniuose tinkluose.
Baade, 2018	Netikros naujienos yra melas - t.y. sąmoningai melagingi faktiniai teiginiai, platinami per naujienų kanalus.
Duffy, Tandoc, Ling, 2019	Netikros naujienos - informacija, kuri imituoja teisėtą naujienų istoriją, tačiau turi melagingą ir klaidinantį turinį.
Wang, Mckee, Torbica, Stuckler, 2019	Netikros naujienos laikomos tikrovės neatitinkančia informacija, įskaitant mitus, gandus, sąmokslo teorijas, apgaulę, taip pat apgaulingą ar klaidingą turinį, tyčia ar netyčia paskleistą socialinės žiniasklaidos platformose.

Atsižvelgiant į pateiktas netikrų naujienų sampratas, galima teigti, kad netikros naujienos - tikrovės neatitinkanti/nepatikrinta/klaidinanti informacija. Egelhofer ir Lecheler (2019), kaip ir Wang et. al. (2019) sutinka, kad dalijimasis netikromis naujienomis gali būti netyčinis, tačiau jų kūrimas

gali būti labai tyčinis. Ir nors netikros naujienos palietė praktiškai visus gyvenimo aspektus (Wasserman ir Madrid-Morales, 2019), o pastaraisiais mėnesiais labiausiai nerimą kelia klaidingo turinio apyvarta šiuo 2019 m. Koronaviruso ligos (COVID-19) protrūkio laikotarpiu (Hou ir kt., 2020 cit. iš Apuke ir Omar, 2021), tačiau pabrėžiama, kad nors netikros naujienos yra socialinis reiškinys, susijęs su dezinformacija, klaidinga informacija ir kitomis manipuliacijomis (Tandoc, 2019), tačiau dezinformacija yra rimtesnė grėsmė saviraiškos laisvei, nes būtent informacija yra sukurta siekiant suklaidinti ir paveikti visuomenę, skirtingai nei klaidinga/melaginga informacija, kuria gali būti dalijamasi tikint, kad jos turinys yra teisingas (Ireton ir Posetti, 2018; Admire, Hayes ir Dumisani, 2019). Jackson (2018) taip pat nurodo, kad dezinformacija ir klaidingos naujienos yra apskritai yra atskiros sąvokos. Vienas skirtumas yra tas, kad dezinformacija taip pat apibūdina politiškai motyvuotus pranešimus, skirtus aiškiai sukelti visuomenės cinizmą, neapibrėžtumą, apatiją, nepasitikėjimą ir paranoją, o visa tai neatbaido piliečių įsitraukimo ir mobilizacijos siekiant socialinių ar politinių pokyčių. Tuo tarpu klaidinga informacija/naujienos paprastai nurodo netyčinį melagingos informacijos dalijimąsi. Anot autoriaus klaidingos informacijos motyvai paprastai yra finansiniai, o ne politiniai be to tai dažnu atveju būna netyčinis melagingos informacijos dalinimasis. Tuo tarpu dezinformacija yra apgalvota. Kad dezinformacija skiriasi nuo netikrų naujienų, kurios yra netyčinis ar netyčinis netikslios informacijos skleidimas be piktavališko tikslo teigė ir McGonagle (2017) ir Bennett ir Livingston (2018). Nors kiti mokslininkai kaip Nimmo ir kt. (2017) teigia, kad dezinformacija ar netikros naujienos reiškia sąmoningą melagingos informacijos pateikimą kaip naujieną (cit. iš Skarzauskienė et. al., 2020).

Svarbu paminėti, kad netikras naujienas/klaidingą informaciją ir dezinformaciją internete pateikia daugybė įvairių šaltinių: suinteresuoti asmenys, politikai (Tucker et. al., 2018), naujienų žiniasklaida (Bode ir Vraga, 2015). Teigiama, kad klaidingos istorijos/netikros naujienos sklinda greičiau ir toliau nei bet kokia kita informacija (Vosoughi, Roy ir Aral, 2018). Taip pat pastebėta, kad „blogos naujienos“ sklinda greičiau kai jose yra stiprių neigiamų emocijų, pavyzdžiui, pyktis ar baimė (Flore et. al., 2019).

Socialinė žiniasklaida dabar yra svarbiausias skaitmeninių naujienų kanalas (Hindman, 2018). Populiarėjant internetui, išraiškos laisvės ir turinio paprastumo internete derinys paskatino daugybę naujienų net ir su propagandiniu turiniu kuris pasiekia milijonus vartotojų (Barrón-Cedeño et. al., 2019) o pačią informaciją sunkiau kontroliuoti (Briant, 2018), todėl galima kurti ir skleisti propagandą per įvairias svetaines ir socialinės žiniasklaidos platformas (Howard, Bolsover, Kollanyi, Bradshaw ir Neudert, 2017; Lieberman, 2017; Tsesis, 2017). Tai dar galima vadinti kompiuterine propaganda kuri apima tiek manipuliavimą, tiek dezinformaciją skaitmeninėje srityje (Schnader, 2018).

Teigiama, kad šiuo metu socialinė žiniasklaida yra vieta, kur greitai skleidžiama klaidinga informacija ir netikros naujienos (Lazer ir kt., 2018; Rampersad et al., 2019). Būtent socialinėje žiniasklaidoje „neretai manipuliuojama emocijomis – taip siekiama atkreipti dėmesį ir užsitikrinti kuo daugiau paspaudimų dėl ekonominių ar ideologinių priežasčių“ (Rimkevičius, 2019, p.12). O pastangos kovoti su dezinformacija tikrinant faktus „neveikia“ ir kad apskritai klaidinga informacija yra nesustabdoma (Allcott, Gentzkow ir Yu, 2019). Per pastaruosius kelerius metus tokios platformos kaip „Facebook“, „Google“ ir „Twitter“ buvo plačiai kritikuojamos dėl to, kad leido melagingai ir žalingai informacijai neginčijamai sklisti jų platformose (Caplan, 2020). Atsižvelgama į tai „Facebook“ įsipareigojo kovoti su melaginga informacija ir teikti ataskaitas. „Twitter“ taip pat sureagavo sukurdamas eksperimentinę prototipo funkciją, leidžiančią vartotojams pranešti apie „netikras naujienas“ (Jackson, 2018). „Facebook“ atlikęs vidinį tyrimą nustatė, kad jo 2 milijardų vartotojų tinkluose veikia daugybė dezinformacijos formų (Weedon ir kt., 2017 cit. iš Bennett, Livingston, 2018). Nuo 2018 m. sausio 1 d. iki kovo 31 d. „Facebook“ pranešė, kad ėmėsi veiksmų prieš maždaug 2,5 milijono įrašų, nuotraukų ir kitokio turinio informacijos (Directorate General for Internal Policies of the Union, 2019).

2014 m. „Twitter“ apskaičiavo, kad 5 proc. jo vartotojų buvo robotų paskyros. Kituose tyrimuose apskaičiuota, kad šis skaičius yra maždaug 10,5 proc. (Chu, Gianvecchio, Wang ir Jajodia, 2012). Nurodoma, kad vadinamieji robotai - automatinės paskyros - vaidina pagrindinį vaidmenį platinant propagandą, netikras naujienas ir dezinformaciją (Mowbray, 2014; Maréchal, 2016; Shorey ir Howard, 2016; Echeverria, Besel ir Zhou, 2017). Botai skiriasi nuo profesionalių trolių, kurie yra žmonių valdomos paskyros, kuriomis dažniausiai siekiama išprovokuoti ar skleisti dezinformaciją. Socialinės žiniasklaidos įmonės taip pat patvirtino, kad suklastotos sąskaitos ir robotų tinklai pagrindinis vaidmuo skatinant netikras naujienas (Hindman, 2018). Patys robotai yra programinės įrangos programos, skirtos komandoms, protokolams ar įprastoms užduotims vykdyti - šiuo atveju internete. Jų internete yra labai daug ir jie yra sukurti įvairiems tikslams, įskaitant „naujienas, rinkodarą, šlamštą, kenksmingo turinio platinimą ir pastaruoju metu vykdomą politinę kampaniją“ (Gilani, Farahbakhsh ir Crowcroft, 2017). Kaip teigia Ferrara, Varol, Davis, Menczer ir Flammini (2014) nors daugelis robotų yra gerybiniai, galima sukurti žalingus robotus, kurių tikslas yra įtikinti ar apgaudinėti.

Grįžtant prie netikrų naujienų paplitimo. Statista - statistikos duomenų įmonė Vokietijoje - nurodo, kad 2018 m. dauguma apklausos dalyvių visose 28 Europos valstybėse narėse teigė, kad bent kartą per savaitę jie susidūrė su netikromis naujienomis. 37 proc. teigė, kad su melagingomis naujienomis susidūrė kiekvieną dieną arba beveik kiekvieną dieną, o tik 17 proc. teigė, kad jie retai ar niekada nemato netikrų naujienų. Mažiausiai respondentų nurodžiusių kad su netikromis naujienomis susiduria kiekvieną arba beveik kiekvieną dieną buvo iš Suomijos (18 proc.), tuo tarpu

daugiausiai iš Graikijos (55 proc.). Nurodoma, kad mažiau žmonių pasitiki internetu ir internetiniais socialiniais tinklais, o daugiau žmonių pasitiki rašytine spauda. Akcentuojama, kad pasitikėjimas tradicinėmis internetinės žiniasklaidos šaltinių mažėja visame pasaulyje. O ir remiantis 2019 m. atliktu pasauliniu tyrimu, 62 proc. respondentų manė, kad internetinėse svetainėse ir platformose yra pakankamai daug netikrų naujienų. Palyginimui, 52 proc. respondentų mažiau sakė tą patį apie televiziją, radiją, laikraščius ir žurnalus, pažymėdami, kad tradicinė žiniasklaida apskritai yra patikimesnė nei internetiniai formatai. Be to, 2019 m. apklausos duomenimis 87 proc. respondentų manymu netikros naujienos neigiamai veikia internetą, 83 proc. manymu - politiką ir politinį diskursą, šalies politiką.

Vėlgi atpažinti netikras/klaidingas naujienas nėra paprasta, nors atliktoje „EuroBarometer“ apklausoje (1 pav.) nustatyta, kad didžioji dauguma Europos piliečių mano, jog jie dalinai gali nustatyti netikras istorijas/naujienas (Flore et. al., 2019).

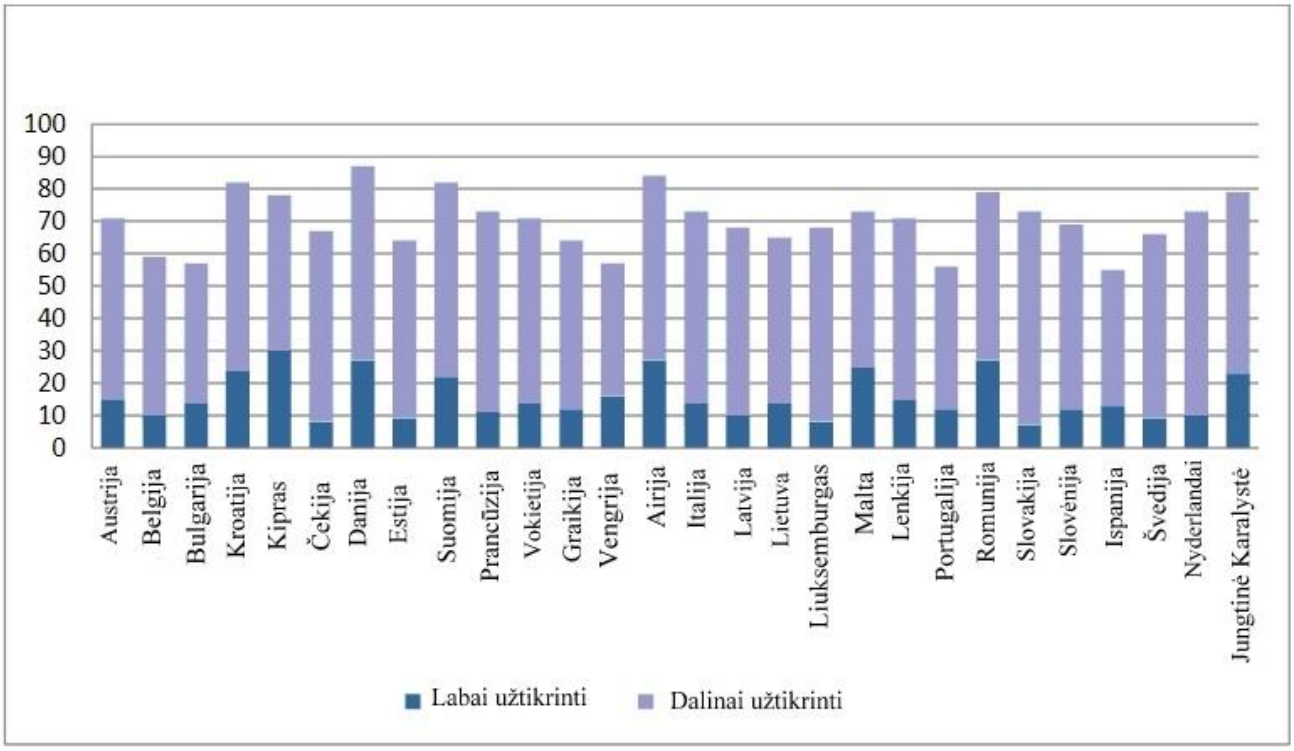

1 pav. Europos Sąjungos piliečių savo gebėjimo nustatyti netikras naujienas vertinimas, proc. (Flore et. al., 2019)

Lietuvoje 2017 m. atlikto tyrimo duomenimis kas antras Lietuvos gyventojas žiniasklaidoje pastebi propagandos apraiškas, 68 proc. netikras naujienas linkę ignoruoti, 18 proc. jas linkę tikrinti - teirautis kitų žmonių nuomonės. Nustatyta, kad „15 proc. respondentų teigė žiniasklaidos priemonėse susidūrę su „netikromis naujienomis“ (angl. fake news). 55 proc. mano su jomis nesusidūrę. 30 proc. nėra tikri. Internete „netikras naujienas“ pastebėjo kas penktas (19 proc.) tyrimo dalyvis. Daugumai (64 proc.) apklaustųjų per paskutinius metus teko susidurti su situacija, kai jie

patikėjo naujiena, kuri paskui paaiškėjo esanti netikra“. Nustatyta, kad netikras naujienas labiausiai įtarti yra linkę asmenys su aukštuoju išsilavinimu, priklausantys 18-25 m. amžiaus grupei bei asmenys gaunantys didesnes pajamas (Žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo tyrimas, 2017, p. 58).

Apibendrinant galima teigti, kad dezinformacija siejama su melaginga/klaidinga informacija, kuri skleidžiama sąmoningai siekiant sukelti abejonių, paveikti visuomenę, tuo tarpu netikros naujienos - tikrovės neatitinkanti/nepatikrinta/klaidinanti informacija. Pagrindinis skirtumas tarp šių sąvokų - kad dezinformacija siekiama suklaidinti ir paveikti visuomenę, skirtingai nei klaidinga/melaginga informacija, kuria gali būti dalijamasi tikint, kad jos turinys yra teisingas. Tiek dezinformacija, tiek netikros naujienos sparčiai plinta socialinėje žiniasklaidoje. Socialiniuose tinkluose, tokiuose kaip Facebook ar Twiter egzistuoja vadinamieji robotai - automatinės paskyros - vaidina pagrindinį vaidmenį platinant propagandą, netikras naujienas ir dezinformaciją. Nors socialiniai tinklai ėmėsi priemonių siekiant suvaldyti jų plitimą, tačiau atliktų tyrimų duomenimis, Europos sąjungos piliečiai dažnai aptinka netikras naujienas internetinėse svetainėse ir platformose, todėl pasitikėjimas internetinės žiniasklaidos šaltiniais mažėja.

1.4. Europos Sąjungos teisinis kovos su propaganda/dezinformacija/netikromis naujienomis reguliavimas

Atsižvelgiant į žalingą skaitmeninės propagandos poveikį visuomenės diskursui, svarbu žinoti, kaip reaguoti į sistemingas kampanijas ir pastangas, kuriomis siekiama skatinti dezinformaciją. Konkrečiau kalbant, ar pakanka gynybinių priemonių, tokių, kokių šiuo metu imasi Europos Sąjunga (Bjola, 2017). Vyriausybėms įvedant pokyčius, labai svarbu propagandą laikyti globalios komunikacijos problema, darančia įtaką šaliai bei jos gyventojams (Briant, 2015). Pastebima, kad nuostatos dėl kovos su netikromis naujienomis, propaganda ir dezinformacija skirtingose valstybėse narėse Europos Sąjungoje skiriasi. Įdomu tai, kad kai kurių šalių įstatymuose (pavyzdžiui, Ispanijos rinkimų įstatyme) terminai „propaganda“ ir „kampanija“ vartojami beveik kaip sinonimai (Directorate General for Internal Policies of the Union, 2019).

Svarbiausiu teisės aktu prieš propagandą laikytinas *Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas*. Jame nurodoma, kad „kiekvienas žmogus turi teisę nekliudomai laikytis savo įsitikinimų. <...> turi teisę į saviraiškos laisvę; ši teisė apima laisvę nekliudomai ieškoti, gauti ir perteikti visokią informaciją bei idėjas, nepaisant valstybių sienų, žodžiu, raštu arba per spaudą, arba meninėmis išraiškos formomis, arba kitokiais būdais savo nuožiūra“ (19 str. 1-2 p.). Tai rodo, kad saviraiškos laisvė galima, kadangi ji anot Vaišnio et. al., (2017) svarbi demokratijai, tačiau kaip nurodoma šio pakto 19 straipsnio 3 dalyje su šia laisve sietina ir atsakomybė, be to ji gali būti ribojama „ir yra būtina: a) kitų asmenų teisėms ir reputacijai gerbti; b) valstybės saugumui, viešajai tvarkai, gyventojų

sveikatai ar dorovei apsaugoti“, taip pat draudžiama karo propaganda, neapykantos ir nesantaikos kurstymas. Tai rodo, kad laisvė nėra absoliuti.

Kad saviraiškos laisvė galima ir kiekvienas turi teisę į ją akcentuojama ir *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje*. Šios konvencijos 10 straipsnyje nurodoma, kad „kiekvienas turi teisę laisvai reikšti savo mintis ir įsitikinimus. Tai teisė laisvai laikytis savo nuomonės, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas“ (1 p.), tačiau ir čia pabrėžiama, kad ši laisvė nėra absoliuti, kadangi svarbu atsižvelgti į valstybės saugumą, viešosios tvarkos interesus, negalima atskleisti konfidencialios informacijos.

Europos konvencijoje "*Dėl televizijos be sienų*" tuo tarpu įvardijami transliuotojo įsipareigojimai. Nurodoma, kad laidos ir programos neturi kurstyti smurto, bei užtikrinti „žinių laidose faktai bei įvykiai būtų pateikiami teisingai ir kad tokios laidos skatintų laisvą nuomonių formavimąsi“ (7 str.). Taigi čia pabrėžiamas teisingos informacijos gavimas - vadinasi negalima ir propaganda, dezinformacija ar klaidingos žinios.

Galima paminėti ir *Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyvą*. Čia taip pat nurodoma, kad audiovizualinės žiniasklaidos paslaugose draudžiamas turinys kurstantis smurtą, neapykantą, kaip ir draudžiamas „viešas kurstymas įvykdyti teroristinį nusikaltimą“. Šios direktyvos 3 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad valstybės narės turi užtikrinti bei neriboti audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų priėmimo laisvės iš kitų valstybių narių, tačiau 2 dalyje teigiama, kad negali būti kurstoma neapykanta „dėl rasės, lyties, religijos ar pilietybės“. Vaišnys et. al. (2017) pastebi, kad šioje direktyvoje numatytos „liberalios informacijos transliavimo ES sąlygos“ (p. 177), tačiau būtina laikytis nustatytos tvarkos.

Europos Tarybos Parlamentinė asamblėja primena, kad pagrindinė teisė į žodžio ir informacijos laisvę yra susijusi su pareigomis ir atsakomybe. Žiniasklaida yra atskaitinga visuomenei, ji turi būti nepriklausoma, sąžininga ir nešališka. Nurodo, kad naujų internetinių žiniasklaidos priemonių atsiradimas ir spartus į žiniasklaidą panašių informacijos šaltinių paplitimas didina informacines grėsmes. Kai kuriais atvejais valstybės vadovaujama žiniasklaida buvo paversta propagandos įrankiais ir netinkamai naudojama melagingoms naujienoms perduoti. Tai lemia daugelio žiniasklaidos priemonių nepriklausomybės trūkumą ir žemus etikos standartus, ir tai paaiškina vis didesnį visuomenės nepasitikėjimą. Atsižvelgiant į tai valstybės narėms rekomenduojama teisiškai uždrausti karo propagandą ir nacionalinės, rasinės ar religinės neapykantos propagavimą. Taip pat apsvarstyti galimybę įsteigti nacionalinę observatoriją dezinformacijos, propagandos ir netikros naujienos sklaidai stebėti ir pasiūlyti tinkamas priemones šiems reiškiniams neutralizuoti (Directorate General for Internal Policies of the Union, 2019).

Kova su dezinformacija oficialiai Europos Sąjungoje prasidėjo 2015 m. kuomet „Europos Vadovų Taryba pabrėžė, kad reikia duoti atkirtį Rusijos vykdomoms dezinformacijos kampanijoms,

ir paprašė vyriausiosios įgaliotinės bendradarbiaujant su valstybėmis narėmis ir ES institucijomis iki birželio mėn. parengti veiksmų planą dėl strateginės komunikacijos. Vienas iš pirmųjų žingsnių šioje srityje yra komunikacijos grupės įsteigimas“ (Europos Vadovų Tarybos susitikimas (2015 m. kovo 19 d. ir 20 d.)). Iš karto po šio paskelbimo buvo įkurta EP Strateginės komunikacijos Rytų kaimynystės šalyse darbo grupė. O 2017 m. buvo paskelbta *Europos Parlamento rezoliucija dėl interneto platformų ir bendrosios skaitmeninės rinkos*, kurioje akcentuojama netikrų naujienų sklaidos problema, internetinės platformos raginamos atpažinti bei sekti netikras naujienas, o sužinojus apie jas - informuoti, įspėti kitus. Galima būtų teigti, kad tai vienas iš pirmųjų žingsnių kovoje su dezinformacija.

Svarbu paminėti ir bendrą deklaraciją dėl saviraiškos laisvės ir netikrų žinių, dezinformacijos ir propagandos (*ang. Joint declaration on freedom of expression and “fake news”, disinformation and propaganda*). Joje atkreipiamas dėmesys į didėjantį dezinformacijos (kartais vadinamos „melagingomis“ ar „netikromis naujienomis“) ir propagandos paplitimą socialinėje žiniasklaidoje, kurstomą tiek valstybių, tiek nevalstybinių veikėjų. Iškeliamas susirūpinimas, kad dezinformacija ir propaganda dažnai kuriamos ir įgyvendinamos siekiant klaidinti gyventojus, taip pat trukdyti visuomenės teisei žinoti ir asmenų teisei ieškoti ir gauti, taip pat perduoti , bet kokia informacija ir idėjos, neatsižvelgiant į sienas, saugomos pagal tarptautines teisines saviraiškos laisvės ir nuomonės laisvės garantijas. Pabrėžiama, kad kai kurios dezinformacijos ir propagandos formos gali pakenkti asmens reputacijai ir privatumui arba skatinti smurtą, diskriminaciją. Valstybės turėtų vadovautis šiais principais:

- Valstybės gali nustatyti saviraiškos laisvės apribojimus tik laikydamosi apribojimų pagal tarptautinę teisę, būtent, kad juos numatytų įstatymai, jie tenkintų vieną iš teisėtų interesų pripažintų pagal tarptautinę teisę, būtų būtini ir proporcingi visiems ginti šį interesą.
- gali būti taikomi saviraiškos laisvės apribojimai, kad būtų uždrausta propaguoti neapykantą, kurstyti smurtą, diskriminaciją ar priešiškumą;
- apsvarstyti galimybę apsaugoti asmenis nuo atsakomybės už tik turinio, kurio autoriai jie nėra, platinimą ar reklamavimą per tarpininkus ir kurio jie nepakeitė;
- Valstybinis įgaliojimas blokuoti visas svetaines, IP adresus, prievadus ar tinklo protokolus yra kraštutinė priemonė, kurią galima pateisinti tik tada, kai ją numato įstatymai ir ji yra būtina žmogaus teisei ar kitam teisėtam visuomenės interesui apsaugoti.
- Dezinformacijos ir propagandos standartai (Joint declaration on freedom of expression and “fake news”, disinformation and propaganda, 2017):
- bendri informacijos sklaidos draudimai, pagrįsti neaiškiomis ir dviprasmiškomis idėjomis, įskaitant „melagingą naujieną“ ar „neobjektyvią informaciją“, yra nesuderinami su tarptautiniais saviraiškos laisvės apribojimų standartais

- Valstybės veikėjai neturėtų daryti, remti, skatinti ar toliau skleisti teiginius apie melagingą informaciją (dezinformacija) arba kurie rodo beatodairišką patikrinamos informacijos nepaisymą (propaganda).
- Valstybiniai veikėjai, laikydamiesi savo vidaus ir tarptautinių teisinių įsipareigojimų ir viešųjų pareigų, turėtų pasirūpinti, kad jie skleistų patikimą informaciją, taip pat ir apie viešojo intereso klausimus, tokius kaip ekonomika, visuomenės sveikata, saugumas ir aplinka.
- Akcentuojama, kad svarbu sudaryti sąlygas saviraiškos laisvei (Joint declaration on freedom of expression and "fake news", disinformation and propaganda, 2017):
- Valstybės turi skatinti laisvą, nepriklausomą ir įvairią komunikacijos aplinką, įskaitant žiniasklaidos įvairovę, kuri yra pagrindinė priemonė kovojant su dezinformacija ir propaganda.
- Valstybės turėtų užtikrinti stiprių, nepriklausomų ir pakankamai išteklių turinčių viešųjų paslaugų žiniasklaidos atstovų, kurie veikia pagal aiškius įgaliojimus, siekdami patenkinti bendrą visuomenės interesą, nustatyti ir išlaikyti aukštus žurnalistikos standartus.
- Valstybės turėtų apsvarstyti kitas priemones, kuriomis būtų skatinama lygybė, nediskriminavimas, kultūrų supratimas ir kitos demokratinės vertybės, taip pat siekiant pašalinti neigiamą dezinformacijos ir propagandos poveikį.
- Tarpininkams rekomenduojama (Joint declaration on freedom of expression and "fake news", disinformation and propaganda, 2017):
- Jei tarpininkai ketina imtis veiksmų, kad apribotų trečiųjų šalių turinį (pvz., ištrynimą ar tvarkymą), viršijančius teisinius reikalavimus, jie turėtų patvirtinti aiškią, iš anksto nustatytą tų veiksmų politiką. Ta politika turėtų būti grindžiama objektyviai pateisinamais kriterijais, o ne ideologiniais ar politiniais tikslais, ir, jei įmanoma, turėtų būti priimta pasikonsultavus su savo vartotojais.
- Tarpininkai turėtų remti tinkamų dezinformacijos ir propagandos technologinių sprendimų, kuriuos vartotojai gali taikyti savanoriškai, tyrimus ir plėtrą. Jie turėtų bendradarbiauti su iniciatyvomis, kurios vartotojams siūlo faktų tikrinimo paslaugas, ir peržiūri savo reklamavimo modelius, kad užtikrintų, jog jie neturi neigiamos įtakos nuomonių ir idėjų įvairovei.

Pirmuoju didelės reikšmės Europos Sąjungoje dokumentu prieš netikras naujienas, dezinformaciją laikytinas 2018 m. balandžio mėn. paskelbtas dokumentas „*Europos Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonominiam ir socialiniam komitetui ir Regionų komitetui. Kova su internetine dezinformacija.*" Jame aptariamos dezinformacijos priemonės, šaltiniai, pateikiamos priemonės, skirtos kovoti su dezinformacijos internete plitimu ir poveikiu Europoje bei užtikrinti Europos vertybių ir demokratinių sistemų apsaugą. Komunikate atsižvelgta į išsamias konsultacijas su piliečiais ir suinteresuotosiomis šalimis: viešos konsultacijos,

skirtos surinkti įvairių suinteresuotųjų šalių nuomonę apie netikras naujienas (Communication - Tackling online disinformation: a European Approach).

Atsakydami į 2018 m. birželio mėn. Europos Vadovų Tarybos raginimą apsaugoti ES demokratines sistemas ir „kovoti su dezinformacija, taip pat ir artėjančių Europos rinkimų kontekste“, 2018 m. gruodžio mėn. Komisija ir vyriausioji įgaliotinė pateikė „*kovos su dezinformacija veiksmų planą*“ su konkrečiais pasiūlymais. Europos Sąjunga parengė veiksmų planą, kaip sustiprinti pastangas kovojant su dezinformacija Europoje ir už jos ribų, sutelkiant dėmesį į keturias pagrindines sritis. Šis planas padeda stiprinti ES pajėgumus ir stiprinti valstybių narių bendradarbiavimą (Communication -Tackling online disinformation: a European Approach).

Būtina paminėti ir *Dezinformacijos praktikos kodeksą* (pasirašytą 2018 m. rugsėjo 26 d.), kuris yra pirmasis pasaulinis savireguliacijos standartų rinkinys kovai su dezinformacija, kurį savanoriškai pasirašė platformos, socialiniai tinklai reklamos pramonė. 2018 m. spalio mėn. jį pasirašė „Facebook“, „Twitter“, „Mozilla“, „Google“ ir jų asociacijos bei nariai reklamos industrijoje. 2019 m. „Microsoft“ ir „TikTok“ prisijungė prie kodekso. Jau 2020 m. birželio mėn. kodeksą pasirašiusios šalys pateikė išsamius veiksmų planus: sieks skaidresnės politinės reklamos, spręs netikrų sąskaitų ir internetinių robotų problemas, įgalins vartotojus pranešti apie dezinformaciją, įgalins mokslininkų bendruomenę stebėti dezinformaciją internete per privatumo reikalavimus atitinkančią prieigą prie platformų duomenų. Akcentuojama, kad 2019 m. sausio - gegužės mėn. Europos Komisija vykdė tikslinę „Facebook“, „Google“ ir „Twitter“ įsipareigojimų vykdymo stebėseną. Trijų platformų buvo paprašyta kas mėnesį pranešti apie savo veiksmus, kurių buvo imtasi siekiant pagerinti skelbimų talpinimo tikrinimą, užtikrinti politinės ir klausimais pagrįstos reklamos skaidrumą ir kovoti su padirbtomis sąskaitomis ir piktybiniu robotų naudojimu (European Commission contribution to the European Council Action Plan against Disinformation, 2018).

Apibendrinant galima teigti, kad Europos Sąjunga Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje akcentuoja saviraiškos laisvę, tačiau draudžiama karo propaganda, neapykantos ir nesantaikos kurstymas. Europos konvencijoje "Dėl televizijos be sienų" bei Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyvoje taip pat akcentuojama, kad ir programos neturi kurstyti smurto, pateikiama informacija turi būti teisinga - vadinasi draudžiama propaganda, dezinformacija ar klaidingos žinios. Europos Sąjungos narėms teisiškai uždrausti karo propagandą ir nacionalinės, rasinės ar religinės neapykantos propagavimą. Siekiant sumažinti dezinformacijos plitimą internete buvo priimta Europos Parlamento rezoliucija dėl interneto platformų ir bendrosios skaitmeninės rinkos, taip pat bendra deklaracija dėl saviraiškos laisvės ir netikrų žinių, dezinformacijos ir propagandos, kurioje akcentuojamas propagandos bei dezinformacijos neigiamas poveikis, pateikiamos rekomendacijos kokių veiksmų

turėti imtis valstybės narės. Priimtas ir Komisijos komunikatas „Kova su dezinformacija internete: Europos požiūris“ kuriame aptariamos dezinformacijos priemonės, šaltiniai, pateikiamos priemonės, skirtos kovoti su dezinformacijos internete plitimu, pasiūlytas visos ES dezinformacijos praktikos kodeksas, kuris yra pirmasis pasaulinis savireguliacijos standartų rinkinys kovai su dezinformacija. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad ES suprasdama propagandos, dezinformacijos bei netikrų naujienų neigiamą poveikį visuomenei ar valstybei, siekė įvairiomis priemonėmis sumažinti jų sklaidą.

2. INFORMACINIŲ GRĖSMIŲ IR PRIEŠIŠKOS PROPAGANDOS IR INSTITUCINIO ATSAKO PAJĖGUMŲ LIETUVOJE TYRIMO METODOLOGIJA

2.1. Tyrimo metodai ir instrumentas

Siekiant įvertinti informacinių grėsmių ir priešišką propagandą bei institucinio atsako pajėgumus Lietuvoje, nuspręsta atlikti *ekspertinį vertinimą - kokybinį tyrimą (interviu) bei duomenų analizę*. Būtent kokybinis tyrimas - kuomet ekspertų interviu metu bus klausinėjama bei jų klausomasi (Bitinas, 2006; Kardelis, 2007) padės atskleisti esamą situaciją bei problemas Lietuvoje nagrinėjamu klausimu.

Pagrindinis tyrimo instrumentas - ekspertų apklausa. Taikytas nestruktūrizuotas interviu - kuomet apklausa vykdoma „be detalaus plano, klausinėjama laisva forma“ (Kardelis, 2007, p. 99) - tokio interviu formos pasirinkimą sąlygoja tai, kad interviu metu norima atskleisti ekspertų požiūrį į informacinių grėsmių ir priešišką propagandą bei institucinio atsako pajėgumus Lietuvoje suteikiant galimybę ekspertams labiau išsakyti savo požiūrį. Nepaisant to, remiantis mokslinės literatūros analize, ekspertams sudarytas preliminarus klausimynas (žr. 1 priedą), tačiau priklausomai nuo interviu metu išsakytos ekspertų nuomonės, gali būti užduodami papildomi klausimai siekiant geriau atskleisti esamą situaciją bei problemas.

Taigi šiame darbe taikyti šie *tyrimo metodai*:

- *duomenų analizės metodas* - šio metodo pagalba bus analizuojami interviu metu gauti duomenys, taip pat esama situacija Lietuvoje;
- *duomenų sisteminimo ir apibendrinimo metodai* - interviu metu gauti tyrimo duomenys bus sisteminami bei apibendrinami;
- *duomenų kontent analizės metodas* - ekspertų pasisakymai nagrinėjamu klausimu bus skirstyti į kategorijas ir subkategorijas „kurias sieja bendras turinys, teksto prasmė“ (Bitinas, Rupšienė ir Žydžiūnaitė, 2008, p. 83), tačiau „respondentų sakiniai neskaidyti; atskirai neanalizuoti tie sakiniai, kurie nereiškė jokios išbaigtos minties konkrečiame tekste“ (Mayringo, 2000 cit. iš Šap ir Sondaitė, 2012, p. 175).

2.2. Tyrimo eiga ir procesas

Tyrimas atliktas 6 etapais (2 pav.).

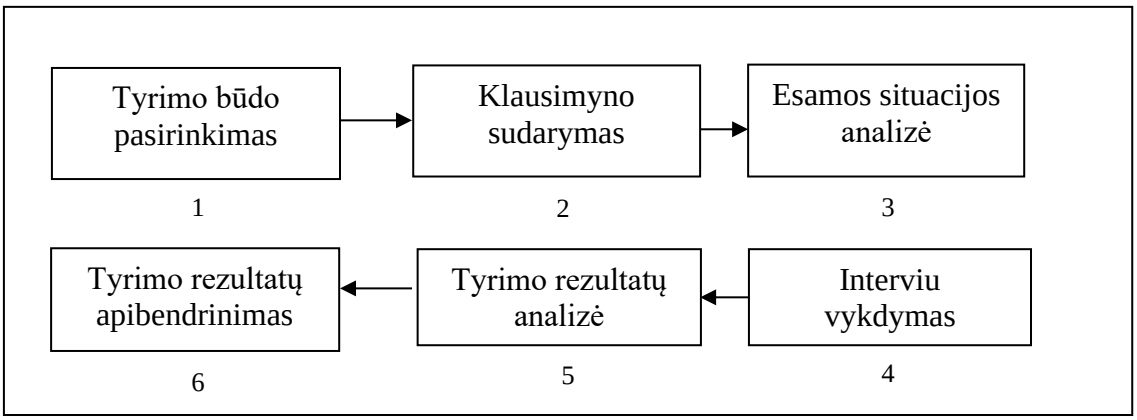

2 pav. Tyrimo eiga

1-me etape pasirenkamas tyrimo būdas, 2-me sudaromas preliminarus ekspertų apklausai skirtas klausimynas. 3 - me etape analizuojama esama situacija. 4 -me iš anksto suderinus laiką su ekspertais, vykdoma jų apklausa. 5-me bei 6 -me - paskutiniuose etapuose analizuojami gauto tyrimo duomenys, jie sisteminami bei apibendrinami.

Ekspertų apklausa vykdoma 2021 m. vasario mėn. Informantams, kaip ir reikalauja tyrimo etika garantuojamas jų konfidencialumas (Kardelis, 2007), pabrėžiama, kad nei jų vardai nei pavardės nebus minimos, o gauti duomenys bus naudojami tik baigiamajame darbe. Vieno eksperto apklausa truko 60 min.

2.3. Tyrimo imtis ir tiriamieji

Libby (1978) teigimu tyrimo rezultatų patikimumas priklauso nuo informantų skaičiaus. Autorius nurodo, kad didesnis informantų skaičius didina tyrimo patikimumą (Balažentis ir Žalimaitė, 2011). (3 pav.)

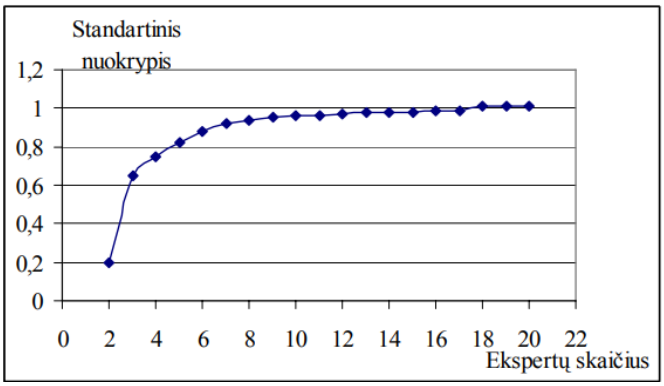

3 pav. Ekspertų vertinimų standartinio nuokrypio priklausomybė nuo ekspertų skaičiaus (Balažentis ir Žalimaitė, 2011, p. 25)

Atsižvelgiant į Libby (1978) rekomendacijas, siekiant kuo didesnio tyrimo rezultatų patikimumo, nuspręsta apklausti 8 ekspertus - tai garantuoja 90 proc. tyrimo rezultatų patikimumą (Balažentis ir Žalimaitė, 2011), tačiau tyrime sutiko dalyvauti 5 ekspertai - o tai rodo, kad tyrimo rezultatų patikimumas yra 83 proc.

Tyrime ekspertais laikyti asmenys, kurie turi praktinės patirties ar žinių analizuojamoje srityje (Bardauskienė, 2007). Ekspertų charakteristikos pateikiamos 5 lentelėje.

5 lentelė. Ekspertų charakteristikos

Ekspertai	**Pareigos**	**Darbo stažas**
Ekspertas Nr. 1	VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytojas	> 15 m.
Ekspertas Nr. 2	Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto narys	17 m.
Ekspertas Nr. 3	Vilniaus universiteto komunikacijos fakulteto dėstytojas - docentas	> 15 m.
Ekspertas Nr. 4	Vilniaus politikos analizės instituto vyr. analitikas, žurnalistas, redaktorius, politikos apžvalgininkas	~ 25 m.
Ekspertas Nr. 5	Lietuvos kariuomenės strateginės komunikacijos departamento analitikas	10 m.

Kaip matyti iš 5 lentelėje pateikiamų duomenų visi tyrime dalyvavę ekspertai yra tos srities žinovai bei turintys didelę patirtį asmenys.

3. INFORMACINIŲ GRĖSMIŲ IR PRIEŠIŠKOS PROPAGANDOS IR INSTITUCINIO ATSAKO PAJĖGUMŲ LIETUVOJE VERTINIMAS

3.1. Informacinių grėsmių ir priešiškos propagandos Lietuvoje apžvalga

Dar 2013 m. Grėsmių Nacionaliniam saugumui vertinime nurodoma, kad Lietuva nuolat patiria intensyvias informacines grėsmes. Intensyvumą sąlygoja aktyvūs Lietuvos Respublikos veiksmai užsienio politikoje, vykdant energetikos projektus. Pastebima, kad dažniausiai informaciniai išpuoliai būna nukreipti į krašto apsaugą, energetikos bei užsienio politiką.

Tai pastebima ir vėlesnėse ataskaitose. Kaip antai 2018 m. Nacionalinio kibernetinio saugumo būklės ataskaitoje nurodoma, kad 2017 m. „buvo identifikuoti 2 456 nedraugiškos informacinės veiklos atvejai (arba vidutiniškai apie 205 per mėnesį). Jų procentinis pasiskirstymas pagal strategiškai svarbias sritis: gynyba – 29 proc.; konstitucinių pagrindų apsauga – 23 proc.; kultūra ir švietimas – 18 proc.; užsienio politika – 16 proc.; ekonomika ir energetika – 8 proc.; socialinė apsauga – 6 proc.“ (p. 42).

Panaši situacija vyravo ir vėlesniais metais. 2019 m. Nacionalinio kibernetinio saugumo būklės ataskaitoje nurodoma, kad nustatyti 2 890 nedraugiškos informacinės veiklos atvejai - o tai yra „ (15 proc. daugiau nei 2018 m., vidutiniškai apie 241 atvejį per mėnesį), iš kurių daugiau nei 2/3 buvo inicijuojami ir vykdomi trečiųjų šalių“ (p. 49). Daugiausia - ketvirtadalį - neigiamos informacijos buvo konstitucinių pagrindų apsaugos srityje (tuo metu buvo skelbiamas nuosprendis Sausio 13 d. įvykių byloje, ko pasekoje, buvo aktyviai skleidžiama dezinformacija. 23 proc. - gynybos srityje („buvo siekiama mažinti šalies gyventojų pasitikėjimą šalies gynybos politika ir santykiais su NATO sąjungininkais, taip pat diskredituoti šalies nacionalinių gynybinių pajėgumų stiprinimą regione. Žalingos informacijos srautas gynybos sektoriuje aktyvėjo Lietuvai minint narystės NATO 15-ąsias metines, gegužę Baltijos jūroje vykstant NATO karinėms pratyboms „Spring Storm, 2019“)“, 20 proc. - kultūros bei švietimo srityje - „Kilus diskusijoms dėl Antrojo pasaulinio karo įvykių interpretavimo, buvo kurstomi ginčai dėl demokratijos, žmogaus teisių padėties užtikrinimo Lietuvoje, tuo suskubo pasinaudoti Lietuvai nedraugiškos žiniasklaidos priemonės - buvo siekiama formuoti Lietuvos, kaip ksenofobinės, diskriminacinės ir antisemitinės valstybės, įvaizdį tarptautinėje arenoje“ (Nacionalinio kibernetinio saugumo būklės ataskaita, 2019, p. 50).

Neigiamos informacijos koncentracija strateginių sričių atžvilgiu 2017 - 2019 m. pateikiami 4 paveiksle.

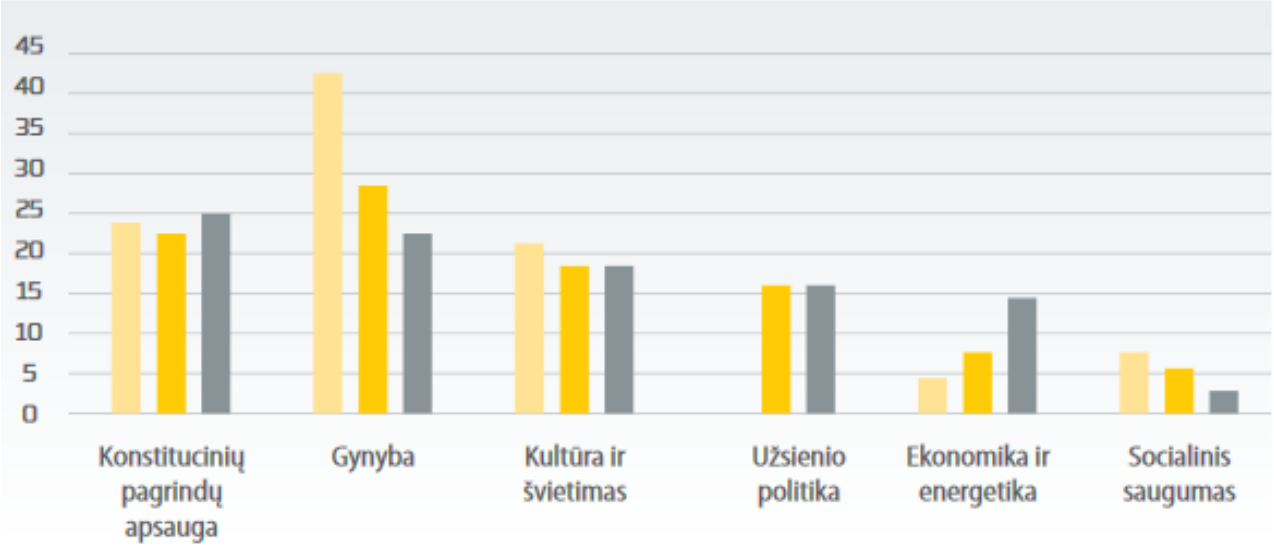

4 pav. Neigiamos informacijos koncentracija strateginių sričių atžvilgiu 2017-2019 m. (Nacionalinio kibernetinio saugumo būklės ataskaita, 2019, p. 50)

Kaip matyti iš 1 paveiksle pateikiamų duomenų, apie trečdalis visų atvejų 2017-2019 m. buvo fiksuoti gynybos srityje, sekančiai - konstitucinių pagrindų apsaugoje. Propaganda pasireiškė ir kultūroje bei švietime kaip ir užsienio politikoje. Mažiausiai - socialinėje apsaugoje. Pastebima, kad propaganda aktyviausiai skleidžiama vykstant reikšmingiems įvykiams šalyje.

2020 m. Nacionalinio kibernetinio saugumo būklės ataskaitoje nenurodoma kiek buvo nustatyta nedraugiškos informacinės veiklos atvejų, tačiau Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos departamento duomenimis „per 2020 m. nustatyti 3412 valstybei priešiškos ar nedraugiškos informacinės veiklos atvejai ir įvykdyta 10 priešiškų informacinių operacijų <...> Lyginant su ankstesnių metų duomenimis, bendras priešiškos ar nedraugiškos informacinės veiklos atvejų skaičius Lietuvos informacinėje erdvėje išaugo 18 proc.“. Akcentuojama, kad Covid-19 pandemijos metu išaugo sąmokslo teorijų, kitaip tariant, klaidinančios informacijos apie Covid-19 viruso sukūrimą, jo panaudojimą kaip biologinį ginklą, taip pat apie farmacininkų planus dėl masinės gyventojų vakcinacijos - su tokiomis ir panašiomis neigiamo poveikio žinutėmis „nuo 2020 m. pradžios iki birželio 1 d. Lietuvos informacinėje erdvėje nustatyti 1484 incidentai.“ Klaidinanti informacija buvo plėtojama ir apie 5G tinklo plėtrą bei jo poveikį žmonių sveikatai. Taip pat nurodoma, kad „antrąjį 2020 m. pusmetį identifikuoti 1928 į svarbiausius Lietuvos valstybės sektorius orientuoti priešiškos informacinės veiklos atvejai. Didžiausias neigiamos informacijos aktyvumas fiksuotas su gynyba, užsienio politika, ekonomika ir energetika susijusiomis temomis. Svarbiausios žalingos informacijos sklaidos kryptys orientuotos į Lietuvai strateginių klausimų eskalavimą – abejota narystės NATO nauda, Aljanso ir nacionalinių gynybinių pajėgumų stiprinimo Baltijos šalyse, energetinės nepriklausomybės tikslingumu, šalies ekonominiu stabilumu, Lietuvos

vykdoma užsienio politika ir istorija“. Tuo tarpu nedraugiškos bei priešiškos informacijos šaltiniai nekito - pagrindiniais liko Rusijos internetiniai naujienų portalai, socialiniai tinklai, televizija - šiais kanalais ir toliau buvo siekiama formuoti bei įtakoti neigiamą Lietuvos gyventojų nuomonę, ypač apie Covid-19 suvaldymą, bendradarbiavimą su kaimyninėmis šalimis, JAV, ES bei NATO, pajėgumus ginti šalį ir pan. (Lietuvos kariuomenė, 2021).

2020 m. Grėsmių Nacionaliniam saugumui vertinime pabrėžiama, kad Rusija aktyviai bei tikslingai skleidžia dezinformaciją bei propagandą prieš Lietuvą siekdama sumenkinti bei sukompromituoti Lietuvos valstybingumą. „Dėl šios priežasties Kremliaus propagandos kūrėjai 2019 m. labai stengėsi diskredituoti Sausio 13-osios ir dėl šnipinėjimo Rusijos naudai iškeltas bylas. Tam buvo sukurtas ir skleidžiamas Kremliaus politiką turėjęs pateisinti propagandinis naratyvas apie neva Lietuvoje vykstantį „politiškai motyvuotą persekiojimą bei dirbtinai sufabrikuotas politines bylas““ (p. 41). Toks propagandinis naratyvas buvo skleidžiamas įvairiuose socialiniuose tinkluose platinant straipsnius bei vaizdo medžiagas. Minėtame vertinime taip pat nurodoma, kad dažniausiai atakos „nukreipiamos prieš krašto apsaugos sistemos taikinius. Šiomis atakomis siekiama supriešinti visuomenę, diskredituoti Lietuvos kariuomenę ir sąjungininkus, mažinti pasitikėjimą valstybės institucijomis“ (p. 43). Tokių incidentų per metus fiksuojama 4-5.

2021 m. Grėsmių Nacionaliniam saugumui vertinime akcentuojama, kad Rusija įvykusią pasaulinę pandemiją pasinaudojo dezinformacijai ir propagandai skleisti - platinamos įvairios sąmokslo teorijos, siekiama sukelti konfliktus valstybių viduje. Pandemijos metu propaganda aktyviai skleidžiama ir Kinijos, kuri siekė pagerinti savo įvaizdį padėdama medicinos priemonėmis ir humanitarine pagalba nuo pandemijos nukentėjusioms šalims. Pabrėžiama, kad 2020 m. Lietuvos gyventojus pasiekė intensyviai skleidžiama priešiška informacija (melagingos naujienos, naratyvai). Pasinaudojant kibernetinėmis priemonėmis (įsilaužiant į naujienų portalus, suklastojant laiškus) buvo skleidžiama melaginga informacija, kuria buvo „siekiama sumenkinti Lietuvos, jos institucijų bei sąjungininkų reputaciją ir susilpninti visuomenės pasitikėjimą“ (p. 59) - tokių informacinių-kibernetinių operacijų 2020 m. užfiksuota 9 - ko nebuvo anksčiau. Tai rodo, kad informacinės manipuliacijos platintojų laikomos tinkama forma pasiekti Lietuvos gyventojus. Tačiau pastebima, kad „kenkėjiškų veikėjų taktika keičiasi – operacijų tematika ir geografija išsiplėtė apimdama ne tik Lietuvą, bet ir Lenkiją, melagingam turiniui operatyviai naudojamos geopolitinės aktualijos (mokymai „Gynėjas 2020“, COVID-19 pandemija, krizė Baltarusijoje)“ (p. 59).

Apibendrinant šį poskyrį galima teigti, kad dažniausiai Lietuvoje informacinės atakos 2017-2019 m. buvo fiksuotos gynybos srityje bei konstitucinių pagrindų apsaugoje. 2020 m. nustatyta 18 proc. nedraugiškos bei bendros priešiškos informacinės veiklos atvejų. Daugiausia jų buvo sietini su pandemijos suvaldymu, paplitimu, 5G tinklo plėtra, taip pat Lietuvos bendradarbiavimu su kitomis šalimis. 2017 - 2020 m. laikotarpiu pagrindiniai nedraugiškos bei priešiškos informacijos šaltiniais

buvo Rusijos internetiniai naujienų portalai, socialiniai tinklai, televizija. 2021 m. daugėja dezinformacijos, melagingų naujienų skleidimas naudojant kibernetines priemones (įsilaužiant į naujienų portalus, suklastojant laiškus) kuriomis taip pat siekiama sumažinti visuomenės pasitikėjimą, Lietuvos bei institucijų reputaciją.

3.2. Informacinių grėsmių ir priešiškos propagandos ir institucinio atsako apžvalga

Demokratijoje spaudos laisvė būtina (Martišius, 2013). Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 3 straipsnyje nurodoma, kad „žmogus turi teisę nekliudomai ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas“, tačiau 4 straipsnyje taip pat pabrėžiama, kad „viešoji informacija turi būti pateikiama teisingai, tiksliai ir nešališkai“ - vadinasi draudžiama propaganda, dezinformacija ar klaidinga informacija.

Internetinių platformų, pirmaujančių socialinių tinklų, reklamuotojų ir reklamos industrijos atstovai susitarė dėl savireguliavimo praktikos kodekso, kuriuo siekiama spręsti internetinės dezinformacijos ir netikrų naujienų plitimo problemą. Tai pirmas kartas visame pasaulyje, kai pramonė savanoriškai sutinka su savireguliacijos standartais kovojant su dezinformacija. Praktikos kodeksu siekiama tikslų, nustatytų 2018 m. balandžio mėn. pateiktame Komisijos komunikate, nustatant įvairius įsipareigojimus (European Integration Studies Centre, 2018).

Lietuvai tai ypač aktualu, kadangi propaganda nėra naujiena Lietuvai. Daugiau nei prieš dešimtmetį Lietuvos ekspertai išreiškė susirūpinimą dėl Kremliaus dezinformacijos kampanijų (skirtų suklaidinti ir apgauti), nukreiptų į Baltijos šalių visuomenes ir jų rusakalbes bendruomenes (European Integration Studies Centre, 2018). Svarbu pabrėžti, kad pirmosios faktų tikrinimo iniciatyvos Lietuvoje atsirado prieš kelerius metus. Didžiausias naujienų portalas „Delfi.lt“, bendradarbiaudamas su „Google“ („Skaitmeninių naujienų iniciatyvos“ sąlygomis), sukūrė priemonę nuo „melagingų naujienų“. Kita iniciatyva „Debunk.eu“ kuri padeda kovoje su dezinformacija - kuris per 2 minutes nuo realaus laiko aptinka ir nustato dezinformaciją internetiniuose straipsniuose (Skarzauskienė et. al., 2020).

Po Krymo aneksijos 2014 m. Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė padarė išvadą, kad propagandos ir informacijos saugumo požiūriu Lietuva yra karo padėtyje. Atsižvelgdama į tai, vyriausybė pradėjo reaguoti ir įgyvendinti tam tikros strateginės komunikacijos priemonės, siekiant reaguoti ir užkirsti kelią melagingos informacijos ir neigiamo požiūrio plitimui visuomenėje. NATO STRATCOM kompetencijos centras strateginę komunikaciją apibūdina kaip „būdą skatinti elgesį tikslinėse auditorijose, palankų veikėjų tikslams ir formuoti veiklos aplinką“. Veiksminga strateginė komunikacija turėtų išsklaidyti melagingą informaciją ir melą, kuriais siekiama supainioti viešąją nuomonę, padidinti socialinę įtampą ar pakenkti pasitikėjimui vyriausybėmis. Praktiškai strateginė komunikacija gali būti įgyvendinama per įvairius mokymo renginius, institucijų

bendradarbiavimą formuojant visuomenės nuomonę, supratimą apie politinius procesus, žiniasklaidos kampanijas. Siekdami didinti sąmoningumą, žiniasklaidos priemonės turėtų informuoti savo vartotojus apie atvejus, kai buvo pasipriešinta dezinformacijai. Neigiamas turinys (pvz., vieši komentarai, siūlomi straipsniai ar vaizdo įrašai) gali būti pašalinti iš žiniasklaidos platformos, ir šie veiksmai turėtų būti paaiškinti piliečiams, suteikiant jiems galimybę mokytis ir skatinant diskutuoti apie informacijos patikimumą (European Integration Studies Centre, 2018).

Rekomenduojama ir skatinti šaltinių kritiką ir žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumą: atsižvelgiant į didžiulį informacijos kiekį iš įvairių šaltinių kiekvieną dieną, būtina turėti pakankamai įgūdžių, kad galėtum kritiškai įvertinti tą informaciją ir išvengti klaidinimo dėl melagingos informacijos. Pavyzdžiui, Švedijos nenumatytų atvejų agentūra išleido ir išplatino Švedijos gyventojams brošiūrą kur viena iš instrukcijų yra tai, kaip kritiškai vertinti šaltinį, siekiant apsisaugoti nuo priešiškos propagandos. Dėmesys turėtų būti skiriamas ir kritinio mąstymo ugdymui. Nuo pat ankstyvųjų metų mokykloje, mokymo programoje, turėtų būti integruoti informacijos paieškos ir šaltinių vertinimo aspektai. Skirtingose disciplinose mokiniai galėtų būti mokomi, kaip rasti pagrįstą ir reikalingą informaciją ne tik iš interneto, bet ir iš įvairių kitų šaltinių, mokantis įvertinti jų patikimumą. Kaip pavyzdžiui Švedijoje 2017 m. buvo išleistas net komiksas, kuriame buvo populiariausias Švedijos animacinių filmų personažas mokantis vaikus apie melagingų žinių pavojų ir būtinybę kritiškai mąstyti. Be to, Švedijos žiniasklaidos taryba pradėjo visos šalies švietimo programą, skirtą mokyti vidurinės mokyklos mokinius apie propagandą. Švedijos vyriausybė taip pat nusprendė skirti papildomą finansinę paramą Švedijos nacionalinei bibliotekai, siekdama pagerinti skaitmeninius įgūdžius ir gebėjimą kritiškai vertinti šaltinius. Pinigai bus paskirstyti viešosioms bibliotekoms visoje šalyje, siekiant užtikrinti paslaugų prieinamumą, ir tikimasi, kad tai turės įtakos piliečių įgūdžiams. Žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo iniciatyvos taip pat vykdomos Lietuvoje (pvz., Žiniasklaidos ir informacinio raštingumo ugdymo projektai, kuriuos palengvina Šiaurės ministrų tarybos biuras). Rusų ir lenkų kalbų mokyklose vykdomi žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo projektai. Politinė valia išlieka problema siekiant ilgalaikės perspektyvos įgyvendinti konkrečią žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo švietimo programą Lietuvos vidurinio ugdymo sistemoje. Tokia programa turėtų sutelkti dėmesį į kritinio mąstymo mokymą ir informacijos šaltinių vertinimą pasaulinės žiniasklaidos ir socialinių tinklų epochoje. Mokytojams ar net visiems piliečiams būtų galima parengti ir paskelbti atitinkamas propagandos gaires ir kovos su melagingą informaciją būdus, kad jie būtų informuoti apie galimą riziką ir informacijos patikimumo klausimus (European Integration Studies Centre, 2018).

Ingridos Šimonytės pateiktoje Lietuvos Respublikos Vyriausybės programoje taip pat nurodoma, kad jie sieks ugdyti informacinėms grėsmėms atsparią visuomenę, nurodydami, kad „apsisaugoti nuo informacinių grėsmių gali tik išprususi visuomenė, todėl stiprinsime visuomenės ir

įvairių sričių kultūros darbuotojų *medijų* ir informacinio raštingumo, kritinio mąstymo ugdymo gebėjimus, kurie skatintų visuomenės kūrybingumą, viešojoje erdvėje padėtų atpažinti netikrus ar nepatikimus pranešimus ir jų šaltinius, gebėtų kritiškai juos įvertinti ir neutralizuoti žalingos informacijos įtaką“. Strateginė komunikacija tapo dominuojančia strategija kovojant su dezinformacija Lietuvoje. Tačiau vien strateginės komunikacijos priemonių nepakanka, todėl reikėtų sukurti platesnę viziją ir integruotą atitinkamų priemonių sistemą.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatyme nors ir leidžiama spaudos laisvė, tačiau nurodoma, kad ji turi būti teisinga, tiksli ir nešališka - tokiu būdu įstatymas draudžia propagandą, melagingas naujienas bei/ar dezinformaciją. Kadangi internetinėse platformose, socialiniuose tinkluose gausu netikrų naujienų bei dezinformacijos buvo priimtas savireguliavimo praktikos kodeksas. Lietuvoje pirmosios faktų tikrinimo iniciatyvos pradėtos 2018 m. 2014 m. Lietuva pradėjo įgyvendinti ir strateginės komunikacijos priemones, kuriomis buvo siekiama užkirsti kelią dezinformacijos ir melagingų naujienų plitimui. Dabartinės Vyriausybės programoje akcentuojama, kad svarbu ir bus siekiama ugdyti visuomenės sąmoningumą, kritinį mąstymą, kūrybiškumą siekiant atpažinti melagingas naujienas bei jų šaltinius.

3.3. Ekspertų požiūris į informacines grėsmes ir priešišką propagandą ir institucinį atsaką į jas Lietuvoje

Siekiant įvertinti informacines grėsmes, priešišką propagandą bei institucinio atsako į jas pajėgumus Lietuvoje, apklausoje dalyvavusių ekspertų pirmiausia buvo klausiama kokias pagrindines priešiškos propagandos ir informacinių grėsmių rūšis jie išskirtų. Apklausus ekspertus, išskirtos kategorijos ir subkategorijos, išryškina ekspertų požiūrį tai patvirtinančiais teiginiais (6 lentelė).

6 lentelė. Ekspertų požiūris į pagrindines priešiškos propagandos ir informacinių grėsmių rūšis

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Priešiškos propagandos ir informacinių grėsmių rūšys	Kompleksiškumas	- „Šiuolaikinės propagandinės kampanijos dažnai būna kompleksinės. Jos savyje turi tiek informacinę sudedamąją, tiek kibernetinių atakų dalį <...> Taip pat turime vidinius iššūkius, kurie ne visada yra motyvuoti išorės veikėjų, tačiau jie reaguoja į visuomenėje vykstančius procesus ir skatina visuomenę nepasitikėti tokiais procesais“ (E1).

		- „juodoji propaganda maskuoja tikrąjį šaltinį, kuria išgalvotas istorijas, dezinformaciją ir siekia maksimalaus trumpalaikio emocinio poveikio. Tokie veiksmai gali daryti žalą visuomenei ar valstybei. Tokia propaganda gali būti vadinama ir priešiška propaganda. Būtent pilkoji ir juodoji propagandos, bet dažniausiai pastaroji, yra būdingos informaciniam karui. Priešiška propaganda neatsiejama nuo dezinformacijos ir netikrų naujienų. Tai yra tos informacinės grėsmės, su kuriomis susiduriama ir su kuriomis turime kovoti“ (E2). - „Informacinių grėsmių spektras yra gana platus, kibernetiniai įvairūs veiksmai, informacinės atakos, dezinformacija, propaganda“ (E5). - „Dažniausiai matome tik melagienas „fake news“ per socialinius tinklus, televiziją <...> Rusijos dezinformacijos operacijas. Jos yra žymiai labiau kompleksinės, mažiau matomos, išnaudojant įvairius kanalus, tiek vidinius, tiek išorinius“ (E4).

Analizuojant apklaustų ekspertų požiūrį, pastebime, kad anot visų ekspertų priešiškos propagandos ir informacinių grėsmių rūšys yra kompleksiškos - tai apima ir melagingas naujienas, ir dezinformaciją. Ekspertas Nr.2 taip pat teigia, kad grėsmių rūšys yra kompleksiškos, tačiau pabrėžia, kad jos priklauso nuo to ar propaganda yra baltoji, pilkoji ar juodoji. Anot jo „*baltoji propaganda dažniausiai būna pozityvi, joje nurodomas šaltinis ir skleidimo tikslas <...> Pilkąją propaganda siekiama kaip galima laibiau susieti falsifikacijas su tiesa, melagingus faktus su teisingais tikslais. Tokia propaganda šaltinio ir tikslo nepateikia ar jį pateikia dviprasmiškai <...>Šiai kategorijai priskirčiau ir sąmokslo teorijas*“. Eksperto manymu juodoji (priešiška) propaganda yra pavojingiausia ir apima dezinformaciją, netikras naujienas. Mokslininkai taip pat propagandą pagal kategorijas skirsto į baltąją, pilkąją ir juodąją bei nurodo, kad juodajai propagandai būdinga

dezinformacija nei netikros/melagingos naujienos (Mažeikis, 2010; Lieberman, 2017; Klimanskis, 2019).

Vienas ekspertas labiau atkreipia dėmesį ne į grėsmių rūšis, bet į jas skleidžiančius kanalus nurodydamas, kad „*propaganda socialiniuose tinkluose, propaganda tradicinėse žiniasklaidos priemonėse. Taip pat galima išskirti pagal poveikio objektus - nukreipta į Lietuvos istoriją, nukreipta į Lietuvos institucijas. Bendraja prasme, pagrindinės grėsmės yra virtualioje erdvėje ir socialiniuose tinkluose, nes čia yra didžiausia dalis Lietuvos visuomenės. Lietuvos visuomenę galima skirtyti į vyresnę kartą, kurios nėra socialiniuose tinkluose ir jiems informacija ateina iš tradicinių šaltinių, kaip televizija ir radijas. Kita dalis žmonių yra ta, kuri naudojasi socialiniais tinklais, internetine žiniasklaida*“ (E3).

Svarbu buvo ištirti ir ekspertų požiūrį į intensyvių informacinių grėsmių dažnumą Lietuvoje. Tyrimo metu paaiškėjo, kad anot daugumos apklaustų ekspertų intensyvias informacines grėsmes Lietuva patiria dažnai (7 lentelė).

7 lentelė. Ekspertų požiūris į intensyvių informacinių grėsmių dažnumą Lietuvoje

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Intensyvių informacinių grėsmių dažnumas	Dažnai. Reguliariai	- „reguliariai. Intensyvumas padidėja nuo tam tikrų politinių įvykių.“ (E1). - „patiriame nuolat, tačiau tam tikrais atvejais galima pastebėti jų suintensyvėjimą“ (E2). - „tai yra nuolatinis procesas, kalbant apie Rusiją, tai nenutrūko nuo Sovietų sąjungos žlugimo. Tai yra kasdieniai procesai“ (E4). - „Kiekvieną dieną <...> taigi tai vyksta nuolatos“ (E5).
	Rimtų išpuolių nepatyrę	„Mes nesame patyrę pilno spaudimo iš išorės <...> tokio rimto išpuolio, kokių yra buvę Estijoje (dėl bronzinio kareivio nukėlimo), Ukrainoje, ar Gruzijoje, mes nesame patyrę” (E3).

Kaip matyti iš 7 lentelėje pateiktų apklausos duomenų, daugumos (E1, E2, E4, E5) ekspertų teigimu informacinės grėsmės Lietuvoje kyla nuolatos, kad jų pasitaiko dažnai ir daug, tačiau priduria, kad jie skaičiuoja „*originalias žinutes, tai jeigu yra suformuotas straipsnis ir vėliau jis yra*

garsinamas per įvairius kanalus, tai mes skaičiuojame ne kaip daug atskirų vienetų, žinučių, bet grįžtam prie pirminės žinutės. Kalbant apie statistiką, tai per 2020 m. buvo nustatyti 3412 valstybei priešiškos ar nedraugiškos informacinės veiklos atvejai ir įvykdyta 10 priešiškų informacinių operacijų, o dezinformacijos srautas 2020 m. išaugo 18 proc.“ (E5).

Pabrėžiama ir tai, kad jų intensyvumą sąlygoja tam tikri politiniai įvykiai (E1, E2). Anot ekspertų „*Lietuvos balsas yra girdimas Europoje, todėl ir esame taikinys informaciniams išpuoliams, melui ir dezinformacijai. Baltijos šalys yra Rusijos vykdomo informacinio karo pirmojoje fronto linijoje. Tai yra labai gerai organizuota masinė kampanija, kuria siekiama diskredituoti Lietuvą*“ (E2). Kad informacinių grėsmių intensyvumą sąlygoja tam tikri politiniai įvykiai buvo akcentuojama dar 2013 m. Grėsmių Nacionaliniam saugumui vertinime.

Ekspertų atsakymai į klausimą kada pastebimas didžiausias informacinių grėsmių intensyvumas ir jų augimas pateikiamas 8 lentelėje.

8 lentelė. Ekspertų požiūris į laikotarpį kada pastebimas didžiausias informacinių grėsmių intensyvumas ir jų augimas

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Didžiausias informacinių grėsmių intensyvumas ir jų augimas	Svarbių įvykių, datų paminėjimas	- „Suintensyvėjimas pastebimas, pavyzdžiui kada Lietuvoje vyksta NATO pratybos, arba apskritai NATO pajėgumai stiprinami mūsų regione <...> Tokių kampanijų derinimas vyksta su svarbiomis Lietuvai ir mums datomis, pavyzdžiui kovo 11-osios, vasario 16-osios ir kitų svarbių datų kontekste“ (E1). - „Įvairių tarptautinių renginių, geopolitinių įvykių, iškilusių iššūkių metu <..> Dabar matome išaugusį dezinformacijos srautą pasauliui kovojant su COVID-19 pandemija. Tai ypatingai nutaikyta į vykdomą vakcinavimo procesą. Taip pat informacinės atakos suaktyvėja prieš įvairias valstybei atmintinas dienas, kurių reikšmė svarbi Lietuvos valstybingumui“ (E2). - „Jeigu mes kalbame apie Rusiją, Rusijos informacinių tyrimų agentūrą, ar kiti, kurie

		užsiiminėja tuo, jie turi tam tikrą sąrašą datų, tarkim sausio 13-osios, vasario 16-osios ir turi tam tikras užduotis, kas tuo laiku turi įvykti“ (E3). - „NATO pratybas Lietuvoje, tai be abejo jų bus daugiau. Jeigu mes turime kokį rezonansinį įvykį, kaip Sausio 13 byla, ar kažkokia minėtina diena, Nepriklausomybės 30-etis, ar panašiai, tai žinučių padaugėja“ (E5).
	Visuomenės supriešinimo galimybė	- „tai stebėsena įvairių visuomenėje vykstančių procesų ir į tai reaguojama. Tokių grėsmių augimas pastebimas, kada atsiranda galimybė supriešinti visuomenę, o tai yra susiję, kaip jau minėjau, su mūsų visuomenėje vykstančiais procesais“ (E4).

Kaip matyti dauguma (E1, E2, E3, E5) apklausoje dalyvavusių ekspertų manymu didžiausias informacinių grėsmių intensyvumas ir jų augimas pastebimas Lietuvai minint svarbius įvykius, datas, ir tik vieno eksperto (E4) manymu, informacinių grėsmių padaugėja atsiradus bet kokiai galimybei supriešinti visuomenę. Kiti ekspertai, kaip minėta, labiau akcentuoja tam tikrus įvykius ir datas, kaip antai nurodo, kad pavyzdžiui informacinių grėsmių padaugėja vykstant tam tikriems politiniams įvykiams, kaip „*Lietuvai pirmininkaujant Europos Sąjungos Tarybai, reaguojant į Rusijos karinę agresiją prieš Ukrainą, taip pat mūsų regione vykstant NATO sąjungininkų karinėms pratyboms*“ (E2). Dar kiti priduria, kad „*jeigu pasaulyje vyksta tuo metu kokie kiti svarbūs įvykiai, tuomet tokių žinučių mes turime mažiau <...> Intensyvumas išaugo, kadangi tai daryti yra gerokai lengviau, įrankių daugiau, kaip internetiniai portalai, Youtube kanalai, specialūs naujienų kanalai, kurie sukurti grynai mums*“ (E5). Kad informacinių grėsmių intensyvumas ir jų augimas pastebimas Lietuvai minint svarbius įvykius nurodoma ir 2019 m. Nacionalinio kibernetinio saugumo būklės ataskaitoje, kurioje akcentuojama, kad informacinės grėsmės suintensyvėjo „Lietuvai minint narystės NATO 15-ąsias metines, gegužę Baltijos jūroje vykstant NATO karinėms pratyboms „Spring Storm 2019“)“ (p. 50).

Dar 2013 m. Grėsmių Nacionaliniam saugumui vertinime nurodoma, kad dažniausiai informaciniai išpuoliai būna nukreipti į krašto apsaugą, energetinę bei užsienio politiką. Tai akcentuojama ir 2020 m. Nacionalinio kibernetinio saugumo būklės ataskaitoje - čia pabrėžiama, kad

informaciniai išpuoliai buvo nukreipti į gynybą, užsienio politiką, ekonomiką ir į su energetika susijusias temas. Paklausus į kokias sritis ir temas dažniausiai būna nukreipti informaciniai išpuoliai, nustatyta, kad apklausoje dalyvavę ekspertai taip pat išskiria krašto apsaugą, užsienio bei vidaus politiką, tačiau išskiria ir kultūrą, sportą bei su Covid-19 susijusias temas (9 lentelė).

9 lentelė. Ekspertų požiūris į sritis ir temas į kurias dažniausiai būna nukreipti informaciniai išpuoliai

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Sritys, temos į kurias dažniausiai būna nukreipti informaciniai išpuoliai	Kultūra, sportas, istorija, užsienio ir vidaus politika, krašto apsauga	- „Svarbiausia yra saugumo sritis, taip pat ekonominio nepriklausomumo sritis, energetinio nepriklausomumo užtikrinimas, transporto projektai“ (E1). - „Į Lietuvos politiką, ypač užsienio, saugumo, gynybos, energetikos, į mūsų kariuomenę ir čia dislokuotus sąjungininkų karinius dalinius, į istoriją, vertybes.“ (E2). - „Kultūra, istorija, svarbios šaliai datos“ (E3). - „Lietuvos istorija, nepriklausomybė, jos kovos, taip pat krašto apsauga ir NATO, užsienio politika“ (E4). - „tai kultūra, sportas, istorija, užsienio politika, vidaus politika, narystė NATO, ES, apskritai NATO“ (E5).
	Covid-19	„Taip pat, ypatingai šiuo metu, su pandemija susijusios temos ir potemės“ (E1).

Galima pastebėti, kad analizuojamu klausimu ekspertų nuomonė neišsiskyrė. Nors kai kurių ekspertų manymu istoriniai klausimai „*dažnai yra pastatomi pirmiau kitų temų, nors būtent saugumas, energetiniai klausimai mums yra gyvybiškai svarbūs*“ (E1). Dar kiti labiau atkreipia dėmesį į Rusijos veiksmus ir teigia, kad „*pagrindiniai melagingi vyraujantys naratyvai viešojoje erdvėje šiuo metu yra tokie: „NATO – grėsmė Lietuvos nacionaliniam saugumui“, „NATO provokuoja Rusiją ir Baltarusiją“, „Lietuvos kariuomenė yra nepasirengusi apginti valstybę“, „Lietuvoje perrašomi ir klastoji istoriniai faktai“, „Lietuva – nedemokratinė valstybė“, „Lietuva yra socialiai ir ekonomiškai žlugusi valstybė“, „valstybės energetiniai tikslai yra nepagrįsti“, „Lietuva kišasi į kitų valstybių reikalus*“ (E5).

Tyrime dalyvavusių ekspertų buvo klausiama ir kokie kanalai dažniausiai išnaudojami skleisti priešišką propagandą. Gauto tyrimo rezultatai pateikiami 10 lentelėje.

10 lentelė. Ekspertų požiūris į dažniausiai naudojamus kanalus skleidžiant priešišką propagandą

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Naudojami kanalai skleidžiant priešišką propagandą	Televizija, įvairūs internetiniai projektai, socialiniai tinklai	- „televizija, įvairūs internetiniai projektai, tokie kaip rubaltic.ru, taip pat socialiniai tinklai“ (E1). - „Į šį procesą įtraukta televizija, spauda, internetas“ (E2). - „radijas ir televizija. Jaunesnę kartą bandoma pasiekti per įvairius interneto projektus, kaip rubaltic.ru, socialinius tinklus, per netikrus komentatorius socialiniuose tinkluose“ (E3). - „televizija, socialiniai tinklai, internetiniai portalai, taip pat alternatyvioji žiniasklaida esanti pačiose šalyse, tai yra viduje, o ne išoriniai kanalai, portalai, Youtube kanalai“ (E4). - „naudojami televizijos kanalai, įvairūs socialiniai tinklai, Youtube kanalai“ (E5).
	Muzikiniai ir kultūriniai renginiai	- „tam naudojami ir „minkštosios galios“ instrumentai – muzikiniai ir kultūriniai renginiai“ (E2). - „per įvairius renginius, kultūrinį bendradarbiavimą“ (E5).

Kaip matyti iš 10 lentelėje ekspertų pateiktų teiginių, visi apklausoje dalyvavę ekspertai prie dažniausiai naudojamų kanalų skleidžiančių priešišką propagandą priskiria televiziją, įvairius internetinius projektus, socialinius tinklus, nurodydami, kad kanalų pasirinkimas priklauso nuo to kokią „*auditoriją siekiama paveikti <...> viskas priklauso nuo taikinio ir tikslų*“ (E1). Tik keli ekspertai (E2, E5) įvardija ir muzikinius bei kultūrinius renginius, pabrėždami, kad „*Rusijoje istorija ir kultūra yra glaudžiai susijusi su politika. Todėl įvairiuose filmuose, serialuose, atlikėjų*

pasirodymuose neretai matomas rusiško ar sovietinio gyvenimo būdo propagavimas, nostalgijos SSRS elementai“ (E2).

Kad priešiška propaganda dažniausiai skleidžiama būtent per ekspertų įvardintus kanalus nurodoma ir 2020 m. Nacionalinio kibernetinio saugumo būklės ataskaitoje. Tuo tarpu, mokslininkų teigimu, netikros naujienos/klaidinga informacija ir dezinformacija dabartiniu metu dažniausiai pateikiama internete (Tucker et. al., 2018; Barrón-Cedeño et. al., 2019) per vadinamą socialinę žiniasklaidą (Hindman, 2018; Lazer et. al., 2018; Rampersad et al., 2019; Rimkevičius, 2019), įvairias svetaines ir socialinės žiniasklaidos platformas (Howard, Bolsover, Kollanyi, Bradshaw ir Neudert, 2017; Lieberman, 2017; Tsesis, 2017).

Klausimo, *Kaip vertinate, ar Lietuvos institucinis atsakas į informacines grėsmes ir priešišką propagandą yra pakankamas? Kaip galėtume tobulinti jį?*, rezultatai pateikiami 11 lentelėje.

11 lentelė. Ekspertų, Lietuvos institucinio atsako į informacines grėsmes ir priešišką propagandą, vertinimas bei tobulinimo galimybės

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Lietuvos institucinio atsako į informacines grėsmes ir priešišką propagandą, vertinimas	Vertinimas pozityvus	- „Vertinimas būtų labiau pozityvus. Esame pakankamai pasirengę įvairaus tipo kampanijoms“ (E1). - „Per pastaruosius septynerius metus buvo nemažai padaryta tobulinant teisinę bazę, kad būtų užkirstas kelias priešiškos propagandos ir dezinformacijos skleidimui ir nesantaikos kurstymui, o tie, kas tuo užsiima, prisiimtų ne simbolinę, o realią atsakomybę“ (E2). - „Politikai, visuomenė, institucijos, akademinė bendruomenė, jų suvokimas šių grėsmių yra gana aukštas, sureaguojama yra gana daug, apie tai daug rašoma, skiriama dėmesio, kuriamos tam tikros strategijos, turime strateginės komunikacijos departamentą ir tai yra didelis pliusas. Metiniuose pranešimuose apie tai kalba ir valstybės saugumo departamentas, reiškia

		yra dirbančių žmonių ir tai nėra paliekama savieigai“ (E3). - „Didelė visuomenės dalis atpažįsta priešišką propagandą, informacines grėsmes, turi teisingą orientaciją. Informacinės raštingumas mūsų visuomenės yra aukštas“ (E5).
	Nepakankamas	- „Institucinis atsakas yra nepakankamas. Lietuva skiria gerokai per mažai dėmesio informacinėms grėsmėms, gal tik išskyrus Krašto apsaugos ministeriją ir Strateginės komunikacijos departamentą prie Lietuvos kariuomenės. Turime labai gerų privačių iniciatyvų, yra bendras visuomenės didesnis atsparumas, bet jeigu kalbant apie institucinį kažkokį darymą valstybės mastu, aš to nematau, to ką daro strateginės komunikacijos departamentas yra nepakankama“ (E4).
Lietuvos institucinio atsako į informacines grėsmes ir priešišką propagandą, tobulinimo galimybės	Geresnė koordinacija institucijų ir padalinių	- „Turime Lietuvos kariuomenės strateginės komunikacijos departamentą, užsienio reikalų ministerijoje veikiančius atitinkamus padalinius, taip pat turime pakankamai efektyviai veikiančią pilietinę visuomenę ir jos atsaką, elfų iniciatyvas, kas irgi yra labai gerai, svarbu, kad būtų efektyvus ir savalaikis koordinavimas“ (E1).
	Kibernetinis saugumas	- „Kibernetinis saugumas yra ta sritis, kur dėmesio reikėtų skirti daugiau“ (E1).
	LRTK įgaliojimų praplėtimas	- „būtų galima plėsti LRTK įgaliojimus, kad ji galėtų užkardyti Lietuvą šmeižiančius tinklalapius“ (E2).

Apklausus ekspertus, kaip matyti iš 11 lentelėje jų pateiktų teiginių, nustatyta, kad dauguma (E1, E2, E3, E5) apklausoje dalyvavusių ekspertų Lietuvos institucinį atsaką į informacines grėsmes

ir priešišką propagandą vertina palankiai - nurodydami, kad patobulinta teisinė bazė - „*įvestos su ES teise suderintos efektyvios reguliavimo priemonės – proporcingos baudos, atitikties nacionaliniam saugumui procedūra, galimybė teisme ginti viešąjį interesą bei išplėstos Lietuvos radijo ir televizijos komisijos (LRTK) pareigos ir atsakomybė. LRTK turi teisę stabdyti, naikinti transliavimo ar retransliavimo licencijas, taip pat priimti sprendimą dėl televizijos programos platinimo tik už papildomą mokestį platinamuose televizijos programų paketuose, uždrausti vykdyti nelicencijuojamą veiklą teismo keliu. Paminėčiau ir prieš pusantrų metų įsigaliojusias Visuomenės informavimo įstatymo pataisas, kuriomis sumažintas Rusiškos produkcijos kiekis Lietuvos televizijose*“ (E2). Kiti ekspertai mano, kad į informacines grėsmes reaguojama greitai, esti strateginės komunikacijos departamentas (E3) ir pan. - nors su tuo nebuvo linkęs sutikti vienas apklause dalyvavęs ekspertas (E4). Tuo tarpu, kalbant apie tobulinimo galimybes, buvo paminėta geresnė koordinacija institucijų ir padalinių, kibernetinio saugumo didinimas, LRTK įgaliojimų praplėtimas - anot vieno eksperto „*būtų galima įtvirtinti draudimą valstybės ir savivaldybių institucijoms bei įstaigoms, taip pat projektų, finansuojamų ES struktūrinių fondų lėšomis, vykdytojams, vienerius metus pirkti viešinimo ir reklamos paslaugas, o politinės kampanijos dalyviams – užsakyti politinę reklamą iš transliuotojų, kurie kursto karą, neapykantą ir nesantaiką. Tai būtų labiau prevencinė priemonė, kad reklamos ar viešinimo paslaugų užsakovai negalėtų užsakyti reklamos tokiuose kanaluose*“ (E2).

Apklausoje dalyvavusių ekspertų taip pat buvo klausiama *Ar dėmesys skiriamas kovai su informacinėmis grėsmėmis ir priešiška propaganda valstybėje yra augantis ir atspindintis šiandienines realijas?* Ekspertų nuomonė išskirstyta į subkategorijas pateikiama 12 lentelėje.

12 lentelė. Ekspertų požiūris į tai, ar dėmesys skiriamas kovai su informacinėmis grėsmėmis ir priešiška propaganda valstybėje yra augantis ir atspindintis šiandienines realijas

Kategorija	**Subkategorija**	**Patvirtinantys teiginiai**
Dėmesys kovai su informacinėmis grėsmėmis ir priešiška propaganda	Dėmesys pakankamas	- „Dėmesio yra daug ir jis yra pakankamas“ (E1). - „informacinis atsakas – nacionalinės gynybos dalis. Ir, manau, kad šiandien tas supratimas yra atėjęs“ (E2). - „Pas mus yra labai geras politinis suvokimas, įstatyminis, institucijos ruošia įvairius planus, darbo grupes ir t.t.“ (E3). - „Dėmesys yra ir jis ko gero yra augantis, tačiau jo niekada nebus per mažai. Džiugu, kad šis dėmesys perauga į planus ir struktūras“ (E5).

	Nepakankamas	- „kažkokių labai daug nuveiktų darbų aš dar nematau <..> šis dėmesys yra augantis“ (E4).

Apžvelgus tyrime dalyvavusių ekspertų nuomonę, galima pastebėti, kad dauguma (E1, E2, E3, E5) informantų mano, kad dėmesys kovai su informacinėmis grėsmėmis ir priešiška propaganda yra pakankamas, tačiau taip pat akcentuojama, kad „*viena yra matyti ir suprasti tai, kita yra kurti atitinkamus įrankius ir kovoti su tai. Čia yra didžiausias iššūkis. Kaip ir kokių priemonių mes imamės siekiant jas neutralizuoti, čia turėtų būti didžiausias dėmesys ir pastangos*“ (E1), dar kiti ekspertai priduria, kad „*Rusijos informacinė politika valdoma centralizuotai. Informacinį karą galime laimėti tik tvirtai laikydamiesi savo vertybių. Tam reikalingos sutelktos valstybės, žiniasklaidos ir visuomenės pastangos. Turime suprasti, kad informacinis atsakas – nacionalinės gynybos dalis. Ir, manau, kad šiandien tas supratimas yra atėjęs. Situacija informacinėje erdvėje išlieka rimta ir reikia veikti labai atsakingai ir išlikti budriems*“ (E2). Eksperto teigusio, kad dėmesys kovai su informacinėmis grėsmėmis ir priešiška propaganda yra nepakankamas, tačiau augantis, manymu „*su šia naująja vyriausybe yra augantis, tai akivaizdžiai matau, bet čia, ko gero, yra susiję su vyriausybės pasikeitimu, kažkokių labai daug nuveiktų darbų aš dar nematau, bet tai yra visiškai natūralu, naujas Seimas ir Vyriausybė dirba pakankamai neilgą laiką, bet bent jau retorikos lygyje ir kai kurių iniciatyvų lygyje aš tikrai matau tą norą skirti didesnį dėmesį šioms temoms, todėl vertinu, kad šis dėmesys yra augantis*“ (E4). Kaip minėta 3.2 poskyryje Ingridos Šimonytės pateiktoje Lietuvos Respublikos Vyriausybės programoje nurodoma, kad jie sieks ugdyti informacinėms grėsmėms atsparią visuomenę, nurodydami, kad „apsisaugoti nuo informacinių grėsmių gali tik išprususi visuomenė, todėl stiprinsime visuomenės ir įvairių sričių kultūros darbuotojų *medijų* ir informacinio raštingumo, kritinio mąstymo ugdymo gebėjimus, kurie skatintų visuomenės kūrybingumą, viešojoje erdvėje padėtų atpažinti netikrus ar nepatikimus pranešimus ir jų šaltinius, gebėtų kritiškai juos įvertinti ir neutralizuoti žalingos informacijos įtaką“. Tai patvirtina eksperto požiūrį, kad naujoji vyriausybė kovai su informacinėmis grėsmėmis ir priešiška propaganda iš anksto numačiusi priemones ir žada šiai sričiai skirti daugiau dėmesio.

Ekspertų pasiteiravus jų nuomonės kokią vietą valstybės prioritetų sąraše užima kova su informacinėmis grėsmėmis, nustatyta, kad ekspertų nuomonė šiuo klausimu išsiskyrė (13 lentelė).

13 lentelė. Ekspertų požiūris į kokią vietą valstybės prioritetų sąraše užima kova su informacinėmis grėsmėmis

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Valstybės prioritetai kovoje su informacinėmis grėsmėmis	Aukšta vieta	- „Pakankamai aukšta vieta prioritetų sąraše“ (E1). - „informacinis saugumas užima aukštą vietą“ (E2). - „Tam tikra prasme prioritetas yra gana aiškus ir aukštas, dauguma institucijų valstybės saugumo departamentas, LR Prezidentas savo pranešimuose apie tai užsimena, apie tai kalba politikai, vyksta įvairios diskusijos ir konferencijos“ (E3).
	Dėmesys skiriamas, tačiau nepakankamas	- „Tai yra įtraukta į Vyriausybės planus, tai įrodo, kad valstybės prioritetų sąraše šis klausimas yra“ (E5).
	Pasikeitimai į gerąją pusę	- „naujajai valdžiai trūksta laiko, galime vertinti tik retoriką, kuri yra pasikeitusi į gerąją pusę“ (E4).

Iš 13 lentelėje pateiktų teiginių matyti, kad vienų (E1, E2, E3) ekspertų manymu vyriausybė skiria tam pakankamai dėmesio, tačiau nurodo, kad „*tai jau vyksta kokius penkerius metus, bet kažkokio didesnio progreso trūksta*“ (E3), tuo pačiu pabrėžia, kad „*atsiranda naujų prioritetų, dėl kurių reikia apsispręsti, ką palikti normaliai politikai, o ką perkelti į strateginį lygmenį, t. y. iškelti aukščiau įprastinės politinės darbotvarkės. Nes šiuo metu kaip yra atnaujinama Nacionalinio saugumo strategija <...> tikslinga sukurti Nacionalinę Lietuvos visuomenės atsparumo dezinformacijai didinimo strategiją, kuri apimtų strateginės komunikacijos nacionalinio saugumo srityje koordinavimą. Kitaip tariant, taikant santykinai objektyvius kriterijus, būtų nustatyti Vyriausybei pavaldžių ir atskaitingų institucijų strateginės komunikacijos veiksmai, susiję su informacinių grėsmių stebėjimu, vertinimu ir atsaku*“ (E2). Kiti, tuo tarpu, vėl akcentuoja, kad nauja vyriausybė skiria tam dėmesio, tačiau „*kas buvo iki šios Vyriausybės, tarp valstybės prioritetų aš šių temų nemačiau*“ (E4). Dar kiti taip pat mano, kad dabartinė vyriausybė skiria daugiau dėmesio, tačiau pabrėžia, kad „*dėmesio niekada nebus gana, visgi tuose planuose dažniausiai kliaujamasi jau turimais resursais, pavyzdžiui, Užsienio reikalų ministerijai kažkas ir numatoma ir tikimasi, kad jie tai padarys. Papildomi resursai nėra numatomi*“ (E5).

Sekančiu klausimu tyrime dalyvavusių ekspertų buvo klausiama *Kokios prevencinės priemonės naudojamos siekiant geriau atpažinti ir efektyviau reaguoti į priešišką propagandą? Ar jų pakanka?*. Gauto tyrimo duomenys pateikiami 14 lentelėje.

14 lentelė. Ekspertų požiūris į naudojamas prevencines priemones siekiant geriau atpažinti ir efektyviau reaguoti į priešišką propagandą, jų pakankamumą

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Naudojamų prevencinių priemonių vertinimas bei jų pakankamumas siekiant geriau atpažinti ir efektyviau reaguoti į priešišką propagandą	Prevencinės priemonės veiksmingos, pakankamos	- „Prevenciškai tai yra pakankamai neblogai daroma ir Kariuomenės strateginės komunikacijos departamento, kitų pajėgumų kontekste. Stebėjimo ir atpažinimo etapas, mano nuomone, yra pakankamai veiksmingas“ (E1). - „Daug dėmesio strateginei komunikacijai (tiesioginei kontrpropagandai) skiria Užsienio reikalų ministerija, kurioje buvo įsteigta Strateginės komunikacijos grupė. Ši grupė ypač aktyvi socialiniame tinkle „Twitter“, kur nuolat komentuoja Rusijos skleidžiamą dezinformaciją ir propagandą, leidžia naujienlaiškį anglų kalba“ (E2).
Rekomenduojamos naudoti prevencinės priemonės siekiant geriau atpažinti ir efektyviau reaguoti į priešišką propagandą	Koordinavimas ir bendradarbiavimas tarp įvairių skirtingų iniciatyvų	- „Svarbu <...> koordinavimas ir bendradarbiavimas tarp įvairių skirtingų iniciatyvų“ (E1).
	Visuomenės ir valstybės tarnautojų švietimas, informavimas	- „Geriausia prevencija – visuomenės atsparumas melui, propagandai ir dezinformacijai. O tai galime padaryti tik pasitelkdami viešumą, t. y. atvirai įvardydami grėsmes“ (E2). - „Pirmiausiai akcentuočiau švietimą, bet ne mokyklas ir „media“ raštingumą, nors tai irgi yra svarbu, bet aš kalbu apie visuomenės ir pirmiausiai valstybės tarnautojų švietimą“ (E4). - „Pirmiausiai tai edukacija“ (E5).

Apklaustų ekspertų manymu naudojamos prevencinės priemonės yra pakankamos siekiant geriau atpažinti ir efektyviau reaguoti į priešišką propagandą - pabrėžiamas Kariuomenės strateginės komunikacijos departamentas ir pan. (E1), Užsienio reikalų ministerija, kurioje buvo įsteigta Strateginės komunikacijos grupė (E2), tačiau tiriamieji buvo linkę labiau pateikti jų manymu reikalingas prevencines priemones akcentuodami visuomenės (E2, E4, E5) švietimą, prie kurio gali prisidėti žiniasklaida - „*žurnalistai prisideda ugdant žmonių sąmoningumą, įvairiuose susitikimuose su visuomene tiek didžiuosiuose miestuose, tiek regionuose, aiškindami melagingų naujienų keliamą grėsmę*“ (E2), bei valstybės tarnautojų švietimą teigdami, kad „*daugybė Lietuvos valstybės tarnautojų nesupranta tokių grėsmių, informacinio karo, kitų hibridinių grėsmių. Pirmoji gynybos linija yra labai silpna*“ (E4).

Įdomu bei svarbu buvo išgristi ekspertų požiūrį į efektyviausias priemones kovojant su priešiška propaganda. Ekspertų teiginiai į šį klausimą pateikiami 15 lentelėje.

15 lentelė. Ekspertų požiūris į efektyviausias priemones kovoje su priešiška propaganda

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Efektyviausios priemonės kovoje su priešiška propaganda	Greitis, nuspėjamumas	- „Šiais laikais efektyviausios yra tos, kurios greičiausiai gali neutralizuoti įvairią dezinformaciją. Greitis yra viena esminių sąlygų“ (E1). - „Reikia būti pro aktyviems, ne tik reaguoti į priešininko žinutes, bet ir jas nuspėti“ (E5).
	Patogios, prieinamos priemonės visuomenei patikrinti informaciją	- „priemonės turi būti lengvai prieinamos visuomenei, įvairioms auditorijoms ir jomis turi būti pakankamai patogu naudotis, tikrinti informaciją, tikslinti ją ir pan.“ (E1).
	Visuomenės ugdymas	- „visuomenės atsparumo ugdymas. Tai yra bene geriausia ilgalaikė priemonė <...> svarbiausia yra žmonių imuniteto, atsparumo visiems tiems viešosios erdvės nuodams stiprinimas“ (E2). - „švietimas, pradedant nuo labiausiai pažeidžiamiausių grupių (tos, kurios daro poveikį)“ (E4).

		- „švietimo ministerija bando traukti, atsiranda tai mokyklose, kaip ir tam tikrų istorinių įvykių pabrėžimas, arba paryškinimas istorijos mokymo programoje“ (E5).
	Savo turinio ir naratyvo kūrimas	- „Efektyviausia priemonė yra savo turinio ir naratyvo kūrimas“ (E3). - „Mes turime skleisti informaciją ir kurti daugiau savo turinio. Šiai dienai mes nekariaujame to karo, kuris yra kariaujamas prieš mus. Prieš dezinformaciją geriausias ginklas yra informacija ir šioje vietoje atrodome silpnai“ (E4). - „Taip pat labai svarbu yra savo naratyvo kūrimas“ (E5).
	Bendrarbiavimas	- „informaciją apie priešininko veiksmus dalintis su kitomis valstybėmis <...> bendradarbiauti su žurnalistais, privačiu sektoriumi“ (E5).

Galima pastebėti, kad efektyviausiomis priemonėmis kovoje su priešiška propaganda laikytina greita reakcija į ją (E1), taip pat bandymas ją nuspėti (E5). Neabejotinai, kaip ir minėta prieš tai, pabrėžiamas ir visuomenės ugdymas, švietimas, informavimas (E2, E4, E5) - tokia pat nuomonė buvo pateikta ir 2020 m. Grėsmių Nacionaliniam saugumui vertinime, kuriame teigiama, kad vienas iš efektyviausių būdų sumažinti dezinformacijos bei melagingų naujienų žalą, svarbu ugdyti kritišką požiūrį į pateikiamą informaciją. O ir Europos Integracijos studijų centro manymu svarbu didinti visuomenės raštingumą, kad visuomenė pati galėtų kritiškai įvertinti informaciją ir atpažinti melagingą informaciją. Kaip minėta 3.2 poskyryje, pavyzdžiui, Švedijoje buvo išleista ir išplatinta Švedijos gyventojams brošiūra su instrukcijomis kaip kritiškai vertinti šaltinį, siekiant apsisaugoti nuo priešiškos propagandos. Minto studijų centro manymu kritinio mąstymo ugdymas turėtų būti skiriamas nuo pat ankstyvųjų metų, tam mokykloje mokymo programoje turėtų būti integruoti informacijos paieškos ir šaltinių vertinimo aspektai, o mokiniai galėtų būti mokomi, kaip rasti pagrįstą ir reikalingą informaciją ne tik iš interneto, bet ir iš įvairių kitų šaltinių, mokantis įvertinti jų patikimumą (European Integration Studies Centre, 2018).

Kiti ekspertai pabrėžia ir patogias, prieinamas priemones visuomenei patikrinti informaciją (E1), kaip ir savo turinio ir naratyvo kūrimą (E3, E4, E5), bendradarbiavimą su kitomis valstybėmis, privačiu sektoriumi, žiniasklaida - akcentuojama, kad „*be bendradarbiavimo su juo būtų labai sunku kažko pasiekti. Jam priklauso televizija, laikraščiai, visi socialiniai tinklai, kurie turėdami tam tikrus algoritmus kasdiena iš savo erdvės pašalina didelius kiekius dezinformacijos, netikrų naujienų, neatitinkančių jų vertybių turinio. TikTok'as šalina dešimtimis milijonų įrašų per dieną visame pasaulyje, taip pat Twiter'is, Facebook'as ir t.t. Dalis tokios informacijos yra susiejama su dezinformacija, propaganda ir kryptingu įtakojimu. Tokių atvejų susijusių su Lietuva, taip pat buvo nemažai"* (E5). Galima sutikti, kad priemonės kovoje su priešiška propaganda turi būti įvairios apimančios ne tik kibernetinį saugumą, informacinės erdvės apsaugojimą įstatymais, visas informantų minėtas priemones, kadangi kovoje su propaganda vienos priemonės tikrai neužtenka.

Paklausus ekspertų ar kovoje su priešiška propaganda ir informacinėmis grėsmėmis bendradarbiaujama su ES institucijų ir valstybių narių, taip pat su tarptautiniais partneriais, įskaitant PSO, G 7 greitojo reagavimo mechanizmą, NATO bei su pilietinės visuomenės subjektais, bei kokiais būdais vykdomas bendradarbiavimas, nustatyta, kad daugumos ekspertų (E1, E2, E3, E5) manymu bendradarbiavimas vykdomas maksimaliai ir tai vertinama teigiamai (16 lentelė).

16 lentelė. Ekspertų požiūris į vykdomą bendradarbiavimą, kovoje su priešiška propaganda ir informacinėmis grėsmėmis, su ES institucijomis, valstybėmis narėmis, tarptautiniais partneriais

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Bendradarbiavimas kovoje su priešiška propaganda ir informacinėmis grėsmėmis, su ES institucijomis, valstybėmis narėmis, tarptautiniais partneriais	Bendradarbiavimas vykdomas maksimaliai. Vertinama teigiamai	- „Tai yra viena stipresnių mūsų pusių kovoje su priešiška propaganda ir dezinformacija" (E1). - „Lietuvos iniciatyva kova su priešiška propaganda aukščiausiu lygiu įtraukta į ES ir NATO darbotvarkę. Mūsų, kartu su Estija, Danija ir Didžiąja Britanija iniciatyva 2015 m. parengtas ES strateginės komunikacijos ir kovos su dezinformacija planas <...> Lietuva dalyvauja NATO akredituoto strateginės komunikacijos kompetencijos centro Rygoje veikloje <...> Kalbat apie pilietinę visuomenę – tai jau minėta nacionalinė iniciatyva „Demaskuok.lt", kuri bendradarbiauja su kariuomenės Strateginės komunikacijos departamentu,

		Vyriausybės kanceliarijos Grėsmių valdymo ir krizių prevencijos biuru, Šaulių sąjunga“ (E2). - „Politiniame lygmenyje yra viskas gerai ir gražu. <...> galiu pasakyti, kad politiniame lygmenyje yra tikrai nemažai padaryta, bet tame praktiniame tų kanalų yra trūkumas“ (E3). - „Bendradarbiavimas valstybės viduje yra ir jis yra išvystytas. Nuo 2014 metų tarpinstitucinis bendradarbiavimas užmegztas ir vystomas (Krymo aneksija). Bendradarbiavimas su partneriais taip aktyviai vystomas, formatai yra labai skirtingi, nuo dvišalių, daugiašaliai <...> NATO procedūrinis bendradarbiavimas vyksta per strateginės komunikacijos centrą Rygoje, valdybas vyksta per NATO štabus, grandinę. Pilietinių iniciatyvų yra tikrai nemažai, bet bendradarbiavimas su jais vyksta pasikeitimu patirtimi, informacija“ (E5).
	Bendradarbiavimas vykdomas minimaliai. Vertinama nepalankiai	- „minimaliai. Yra keletas fragmentiškų veiksmų ir iniciatyvų, tačiau to tikrai nepakanka. Suomijoje, Helsinkyje, yra atidarytas Europos kovos su mišriomis grėsmėmis kompetencijos centras ir mes iki šiol šiame centre neturime atstovo“ (E4).

Kaip matyti iš 16 lentelėje pateikiamų ekspertų pasisakymų, tik vieno eksperto nuomonė analizuojamu klausimu išsiskyrė. Vienų jų manymu bendradarbiavimas kovoje su priešiška propaganda ir informacinėmis grėsmėmis, su ES institucijomis, valstybėmis narėmis, tarptautiniais partneriais vykdomas maksimaliai ir pastangos vertinamos palankiai (E1, E2, E3, E5), tačiau vienas informantas nebuvo linkęs su tuo sutikti teigdamas, kad nors iniciatyvų yra, tačiau „*trūksta nuoseklios politikos šiuo klausimu*“ (E4).

Ministrės pirmininkės Ingridos Šimonytės teigimu strateginė komunikacija tapo dominuojančia strategija kovojant su dezinformacija Lietuvoje. Paskutiniuoju klausimu ekspertų buvo klausiama ar vien strateginės komunikacijos priemonių nepakanka. Kaip jie mano *kokių veiksmų/priemonių reikėtų imtis siekiant sumažinti priešiškos propagandos sklaidą Lietuvoje?* Ekspertų nuomonė su tai patvirtinančiais teiginiais į šį klausimą pateikiama 17 lentelėje.

17 lentelė. Ekspertų požiūris į strateginės komunikacijos priemones, galimus veiksmus/priemones siekiant sumažinti priešiškos propagandos sklaidą Lietuvoje

Kategorija	**Subkategorija**	**Patvirtinantys teiginiai**
Strateginės komunikacijos priemonių vertinimas	Strateginė komunikacija - viena iš priemonių kovoje su priešiška propaganda	- „Strateginė komunikacija yra vienas tų įrankių, kuris padeda proaktyviai kovoti su dezinformacija <...> Strateginė komunikacija yra labai gerai“ (E1). - „Strateginė komunikacija nėra vien tik komunikacija, bet tai yra ir veiksmai“ (E5).
Veiksmai/priemonės siekiant sumažinti priešiškos propagandos sklaidą Lietuvoje	Monotoringas, koordinacija	- „svarbu yra ir geras monotoringas, koordinavimas veiksmų tarp įvairių veikėjų“ (E1).
	Koordinavimo centras	- „Mums trūksta koordinavimo centro ir tikrai su rimtais įgaliojimais, su rimtu atskiru biudžetu, tuomet mes galėtume formuoti politiką. Tokio centro darbas būtų koordinavimas įvairių institucijų veiksmų, analizavimas, ko iki šiol nėra, ir atsako rengimas“ (E4).
	Savo naratyvo kūrimas	- „Savo naratyvo kūrimas“ (E3).
	Strateginės komunikacijos specialistų parengimas	- „svarbu turėti gerai parengtus strateginės komunikacijos specialistus. Tokie specialistai turi turėti teisinių žinių, išmanyti tarptautinius santykius, saugumo ir gynybos politikos klausimus, žiniasklaidos, įskaitant socialinių tinklų, aplinką. Manau, Vyriausybei bendradarbiaujant su universitetais, būtų

		parengti strateginės komunikacijos studijų programas“ (E2).
	Informacinių šaltinių rusų kalba plėtojimas	- „mūsų rusakalbiai gyventojai vis dar turi siaurą informacijos šaltinių rusų kalba pasirinkimą – dominuoja rusiški televizijos kanalai <...> nacionalinis transliuotojas, pasinaudodamas gerąją Latvijos ir Estijos praktika, galėtų sukurti atskiras regionines radijo ir televizijos programas rusų kalba, kurios transliuotų originalias laidas. Tai Lietuvos rusakalbiams leistų gauti plataus turinio informaciją – nuo patikimų naujienų iki pramogų“ (E2).
	Visuomenės atsparumo dezinformacijai ir propagandai didinimas	- „svarbiausiu prioritetu turi išlikti visuomenės atsparumo dezinformacijai ir propagandai didinimas“ (E2).

Iš 17 lentelėje pateiktų ekspertų teiginių, galima pastebėti, kad apie strateginę komunikaciją užsimena tik keli ekspertai, tuo tarpu dauguma pateikia veiksmus/priemones siekiant sumažinti priešiškos propagandos sklaidą Lietuvoje. Įvardijamas monotoringas, koordinacija (E1), koordinavimo centro įkūrimas (E4), savo naratyvo kūrimas (E3), strateginės komunikacijos specialistų parengimas, kaip ir informacinių šaltinių (alternatyvių) rusų kalba plėtojimas, visuomenės atsparumo dezinformacijai ir propagandai didinimas (E2). Žinoma, galima sutikti su ekspertu, kuris teigė, kad „*efektyviai kovai su informacinėmis grėsmėmis kompleksinės priemonės, t. y. tokios kurios turėtų ne tik trumpalaikį, bet ir ilgalaikį poveikį*“ (E2).

Apibendrinant atliktą tyrimą, galima teigti, kad apklaustų ekspertų manymu priešiškos propagandos ir informacinių grėsmių rūšys yra kompleksiškos - tai apima ir melagingas naujienas, ir dezinformaciją ir Lietuva jas patiria dažnai, nors patį intensyvumą sąlygoja tam tikri politiniai įvykiai, svarbių įvykių, datų paminėjimas. Dažniausiai informaciniai išpuoliai būna nukreipti į krašto apsaugą, užsienio bei vidaus politiką, tačiau išskiria ir kultūrą, sportą bei su Covid-19 susijusias temas - visa tai vykdoma per televiziją, įvairius internetinius projektus, socialinius tinklus. Tyrime dalyvavusių informantų Lietuvos institucinį atsaką į informacines grėsmes ir priešišką propagandą vertina palankiai - dėl patobulintos teisinės bazės, greito reagavimo į informacines grėsmes, įkurto strateginės komunikacijos departamento. Dėmesys kovai su informacinėmis grėsmėmis ir priešiška

propaganda taip pat, anot ekspertų, yra pakankamas (jis ypatingai jaučiamas iš dabartinės Vyriausybės), kaip ir naudojamos prevencinės priemonės, bei bendradarbiavimas su ES institucijomis, valstybėmis narėmis, tarptautiniais partneriais. Apklaustų ekspertų manymu siekiant sumažinti priešiškos propagandos sklaidą Lietuvoje svarbus koordinavimo centro įkūrimas, savo naratyvo kūrimas, strateginės komunikacijos specialistų parengimas, kaip ir informacinių šaltinių (alternatyvių) rusų kalba plėtojimas, visuomenės atsparumo dezinformacijai ir propagandai didinimas (švietimas).

IŠVADOS

1. Informacinės grėsmės siejamos klaidinančia ir nepagrįsta informacija - priešiška propaganda, kuria siekiama sumažinti pasitikėjimą bei padidinti nepasitenkinimą Lietuvos valstybe. Propaganda - tikslingu įtikinėjimu, manipuliavimu bando pakeisti, paveikti žmonių nuomonę, elgesį. Pati propaganda gali būti baltoji, pilkoji bei juodoji, kaip ir atvira, paslėpta, globalinė, medialinė bei lokalinė. Ji skleidžiama pasitelkiant žiniasklaidą, televiziją, eilėraščius, mokomąją literatūrą, socialinius tinklus ir pan. Propaganda dažnai vartojama su dezinformacija ir netikromis naujienomis, tačiau dezinformacija - klaidinanti informacija, kuria siekiama manipuliuoti, tuo tarpu propaganda naudoja neetiškus įtikinėjimo būdus. Netikros naujienos - tikrovės neatitinkanti/nepatikrinta/klaidinanti informacija. Pagrindinis skirtumas tarp šių sąvokų - kad dezinformacija siekiama suklaidinti ir paveikti visuomenę, skirtingai nei klaidinga/melaginga informacija, kuria gali būti dalijamasi tikint, kad jos turinys yra teisingas.

2. Saviraiškos laisvė akcentuojama Europos Sąjunga Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje. Nepaisant to, draudžiama karo propaganda, neapykantos ir nesantaikos kurstymas. Netikros naujienos, dezinformacija, vadinasi ir propaganda draudžiama ir Europos konvencijoje "Dėl televizijos be sienų" bei Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyvoje, kadangi jose akcentuojama, kad ir programos neturi kurstyti smurto, pateikiama informacija turi būti teisinga. Siekiant sumažinti dezinformacijos plitimą internete buvo priimta Europos Parlamento rezoliucija dėl interneto platformų ir bendrosios skaitmeninės rinkos, taip pat bendra deklaracija dėl saviraiškos laisvės ir netikrų žinių, dezinformacijos ir propagandos, kurioje akcentuojamas propagandos bei dezinformacijos neigiamas poveikis, pateikiamos rekomendacijos kokių veiksmų turėti imtis valstybės narės. Priimtas ir Komisijos komunikatas „Kova su dezinformacija internete: Europos požiūris“ kuriame aptariamos dezinformacijos priemonės, šaltiniai, pateikiamos priemonės, skirtos kovoti su dezinformacijos internete plitimu, pasiūlytas visos ES dezinformacijos praktikos kodeksas, kuris yra pirmasis pasaulinis savireguliacijos standartų rinkinys kovai su dezinformacija.

3. Nustatyta, kad dažniausiai Lietuvoje informacinės atakos 2017- 2019 m. buvo fiksuotos gynybos srityje bei konstitucinių pagrindų apsaugoje. 2020 m. nustatyta 18 proc. nedraugiškos bei bendros priešiškos informacinės veiklos atvejų. Daugiausia jų buvo sietini su pandemijos suvaldymu, paplitimu, 5G tinklo plėtra, taip pat Lietuvos bendradarbiavimu su kitomis šalimis. 2017 - 2020 m. laikotarpiu pagrindiniai nedraugiškos bei priešiškos informacijos šaltiniais buvo Rusijos internetiniai naujienų portalai, socialiniai tinklai, televizija. 2021 m. daugėja dezinformacijos, melagingų naujienų skleidimas naudojant kibernetines priemones (įsilaužiant į naujienų portalus, suklastojant laiškus) kuriomis taip pat siekiama sumažinti visuomenės pasitikėjimą, Lietuvos bei institucijų reputaciją.

4. Apklaustų ekspertų manymu priešiškos propagandos ir informacinių grėsmių rūšys yra kompleksiškos - tai apima ir melagingas naujienas, ir dezinformaciją, kurios Lietuvoje skleidžiamos dažnai. Pats intensyvumas priklauso nuo politinių ar kitų svarbių įvykių. Dažniausiai informaciniai išpuoliai būna nukreipti į krašto apsaugą, užsienio bei vidaus politiką, kultūrą, sportą bei su Covid-19 susijusias temas. Priešiška propaganda Lietuvoje skleidžiama per televiziją, įvairius internetinius projektus, socialinius tinklus.

Tyrime dalyvavę ekspertai Lietuvos institucinį atsaką į informacines grėsmes ir priešišką propagandą vertina palankiai - dėl patobulintos teisinės bazės, greito reagavimo į informacines grėsmes, įkurto strateginės komunikacijos departamento. Dėmesys kovai su informacinėmis grėsmėmis ir priešiška propaganda taip pat anot ekspertų yra pakankamas (jis ypatingai jaučiamas iš dabartinės Vyriausybės), kaip ir naudojamos prevencinės priemonės, bei bendradarbiavimas su ES institucijomis, valstybėmis narėmis, tarptautiniais partneriais.

PASIŪLYMAI

1. Didesnį dėmesį skirti visuomenės švietimui. Ugdyti visuomenės sąmoningumą, kritinį mąstymą, kūrybiškumą, siekiant, kad ji geriau atpažintų melagingas naujienas bei jų šaltinius.

2. Siekiant sumažinti priešiškos propagandos sklaidą Lietuvoje turėtų būti įkurtas tokių grėsmių veiksmų koordinavimo centras, kuris gebėtų koordinuoti veiksmingą tarpinstitucinį bendradarbiavimą.

3. Didesnį dėmesį skirti savo naratyvų transliavimui. Lietuvoje turėtų būti kuriama daugiau autentiško ir įtraukiančio turinio, filmai, serialai, kultūrinės laidos, istoriniai naratyvai, dokumentika ir kt. Tokio turinio sklaidai turėtume skirti aukštą prioritetą.

2. Lietuvoje turėtų būti plėtojami alternatyvūs informaciniai šaltiniai skirti tautinėms mažumoms, rusų kalba.

LITERATŪRA

1. Admire, M., Hayes, M., M., ir Dumisani, M. (2019). "Fake News" and Cyber-Propaganda in Sub-Saharan Africa: Recentering the Research Agenda. *African Journalism Studies*, *40*(4), 1-12. doi: 10.1080/23743670.2020.1788295.

2. Baade, B. (2018). Fake News and International Law. *European Journal of International Law*, *29*(4), 1357-1376. doi: org/10.1093/ejil/chy071.

3. Belova, G. (2018). Fake news as a threat to national security. *International conference knowledge -based organization*, *24*(1), 19-22. doi: 10.1515/kbo-2018-0002.

4. Bjola, C. (2017). Propaganda in the digital age. *Global Affairs*, *3*(3), 189-191. doi: 10.1080/23340460.2017.1427694.

5. Briant, E.L. (2015) Allies and Audiences: Evolving Strategies in Defense and Intelligence Propaganda. *International Journal of Press/Politics*, *20*(2), 145-165. doi: 10.1177/1940161214552031.

6. Bode, L., ir Vraga, EK. (2015). In related news, that was wrong: the correction of misinformation through related stories functionality in social media. *J. Commun.*, *65*(4), 619-638. doi: 10.1111/jcom.12166.

7. Buinauskas, D., Keršanskas, V., ir Kasčiūnas, L. (2016). Propagandos tyrimo modelis Rusijos propagandai Lietuvoje analizuoti. *Politologija*, *3*, 3-40. doi: 10.15388/Polit.2016.3.10236

8. Chernobrov, D., ir Briant, E. L. (2020). Competing propagandas: How the United States and Russia represent mutual propaganda activities. *Politics*. doi: 10.1177/0263395720966171.

9. Duffy, A., Tandoc, E., ir Ling, R. (2019). Too good to be true, too good not to share: the social utility of fake news. *Information Communication and Society*, *23*(3), 1-15. doi: 10.1080/1369118X.2019.1623904.

10. Egelhofer, J.L., ir Lecheler, S. (2019). Fake news as a two-dimensional phenomenon: a framework and research agenda. *Annals of the International Communication Association*, *43*(2), 97-116. doi: 10.1080/23808985.2019.1602782.

11. Jones, M.O. (2019). Propaganda, Fake News, and Fake Trends: The Weaponization of Twitter Bots in the Gulf Crisis. *International Journal of Communication, 13*(2019), 1389-1415.

12. Patel, S., Moncayo, O., Conroy, K., Jordan, D., ir Erickson, T. (2020). The landscape of disinformation on health crisis communication during the COVID-19 pandemic in Ukraine: hybrid warfare tactics, fake media news and review of evidence. *Journal of Science Communication, 19*(05), 1-26. doi: 10.22323/2.19050202.

13. Lazer, D.M.J., Baum, M.A., Benkler, Y., Berinsky, A.J., Greenhill, K.M., Menczer, F., ... Zittrain, J.L. (2018). The science of fake news. *Science, 359*(6380), 1094-1096. doi: 10.1126/science.aao2998.

14. Liu, C., ir Ma, X. (2018). Popular Threats and Nationalistic Propaganda: Political Logic of China's Patriotic Campaign. *Security Studies, 27*(4), 633-664. doi: 10.1080/09636412.2018.1483632.

15. Maréchal, N. (2016). Automation, algorithms, and politics: When bots tweet: Toward a normative framework for bots on social networking sites. *International Journal of Communication, 10*, 5022-5031.

16. Rampersad, G., Althiyabi, T., Warner-Søderholm, G., Bertsch, A., Sawe, E., Lee, D.D....Hage R.M. (2019). Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Computers in Human Behavior, 9*(1), 1-9. doi: 10.1126/science.aao2998.

17. Piers, R. (2019). Expanding the Field of Political Communication: Making the Case for a Fresh Perspective Through "Propaganda Studies". *Front. Commun., 4*, 1-6. doi: 10.3389/fcomm.2019.00026.

18. Shorey, S., ir Howard, P. (2016). Automation, big data and politics: A research review. *International Journal of Communication, 10*, 5032-5055.

19. Swire-Thompsonm B., ir Lazer, D. (2020). Public Health and Online Misinformation: Challenges and Recommendations. *Annual Review of Public Health, 41*(1), 433-451. doi: 10.1146/annurev-publhealth-040119-094127.

20. Tandoc, E.C.(2019). Tell Me Who Your Sources Are: Perceptions of News Credibility on Social Media. *Journalism Practice, 13*(2), 178-190. doi: 10.1080/17512786.2017.1423237.

21. Thomson, R., Garfin, D.R., ir Holman, A. (2018). Distress, Worry, and Functioning Following a Global Health Crisis: A National Study of Americans' Responses to Ebola. *Clinical Psychology Science, 5*(3), 513-521. doi: 10.1177/2167702617692030.

22. Vaišnys, A., Kasčiūnas, L., Jastramskis, M., Keršanskas, V., Buinauskas, D., Kojala, L... Legatas, Š. (2017). *Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos*. Vilnius: Rytų Europos studijų centras.

23. Allcott, H., Gentzkow, M., ir Yu, Ch. (2019). Trends in the Diffusion of Misinformation on Social Media. *Research and Politics, 110*(3), 1-8.

24. Apukea, O.D., ir Omar, B. (2021). Fake news and COVID-19: modelling the predictors of fake news sharing among social media users. *Telematics and Informatics, 56* (2021),1-17. doi: 10.1016/j.tele.2020.101475.

25. Balažentis, A., ir Žalimaitė, M. (2011). Ekspertinių vertinimų taikymas inovacijų plėtros veiksnių analizėje: Lietuvos inovatyvių įmonių vertinimas. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, *3*(27), 23-32.

26. Bardauskienė, D. (2007). The expert's estimates application in the preparation of city general plan. *Technological and Economic Development of Economy*, *13*(3), p. 223-236.

27. Barr´on-Cede, A., Da San Martino, G., Jaradat, I., ir Nakov, P. (2019). Proppy: A System to Unmask Propaganda in Online News. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence, 33*, 9847-9848. doi: 10.1609/aaai.v33i01.33019847.

28. Bennett, W. L., ir Livingston, S. (2018). The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication, 33*(2), 122-139. doi: org/10.1177/0267323118760317.

29. Blair, S., Clayton, K., Busam, J.A., Forstner, S., Glance, J., Green, G....Nyhan, B. (2017). Real solutions for fake news? Measuring the effectiveness of general warnings and fact-check tags in reducing belief in false stories on social media. *Political Behavior, 42*(2), 1-22. doi: 10.1007/s11109-019-09533-0.

30. Briant, E. (2018). Pentagon Ju-Jitsu' - reshaping the field of propaganda. *Critical Sociology, 45*(3), 361- 378. doi: 10.1177/0896920517750741.

31. Chu, Z., Gianvecchio, S., Wang, H., ir Jajodia, S. (2012). Detecting automation of Twitter accounts: Are you a human, bot, or cyborg? *IEEE Transactions on Dependable and Secure Computing, 9*(6), 811-824. doi: 10.1109/TDSC.2012.75.

32. Ferrara, E., Varol, O., Davis, C., Menczer, F., ir Flammini. A. (2016). The rise of social bots. *Communications of the ACM, 59*(7), 96-104.

33. Garrett, L.(2020). COVID-19: the medium is the message. *TheLancet, 395*(10228), 942–943. doi: 10.1016/S0140-6736(20)30600-0.

34. Skarzauskiene, A., Maciuliene, M., ir Ramasauskaite, O. (2020). The Digital Media in Lithuania: Combating Disinformation and Fake News. *Acta Informatica Pragensia, 9*(2),74-91. doi: 10.18267/j.aip.134.

35. Šap, V., ir Sondaitė, J. (2012). Subjektyvus tėvų atstūmimo išgyvenimas (tėvų perspektyva): kokybinė analizė. *Tiltai, 3*, 173-183.

36. Vosoughi, S., Roy, D., ir Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science 359*(6380), 1146-1151. doi: 10.1126/science.aap9559.

37. Wang, Y., Mckee, M., Torbica, A., ir Stuckler, D. (2019). Social Science & Medicine Systematic Literature Review on the Spread of Health-related Misinformation on Social Media. *Social Science & Medicine, 240*, 1-12. doi: 10.1016/j.socscimed.2019.112552.

38. Wasserman, H., ir Madrid-Morales, D. (2019). An Exploratory Study of “Fake News” and Media Trust in Kenya, Nigeria and South Africa. *African Journalism Studies*, *3670*, 1-17. doi: 10.1080/23743670.2019.1627230.

39. Bitinas, B. (2006). *Edukologinis tyrimas: sistema ir procesas*. Vilnius: Kronta.

40. Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydžiūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Klaipėda: Socialinių mokslų kolegija.

41. Kardelis, K. (2007). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Šiauliai: Lucilijus.

42. *Skaitmeninių technologijų raštingumas, medijų turinio kritiškumas ir saugumas internete*. (2018). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

43. Martišius, M. (2013). Propagandos ir reklamos sąsajos „Leo LT“ atvejis. *Tiltai, 4*, 37-62.

44. Mažeikis, G. (2010). *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

45. McGonagle, T. (2017). "Fake News": False fears or real concerns? *Netherlands Quarterly of Human Rights,35*(4), 203-209. doi: 10.1177/0924051917738685.

46. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija.(1995). *Valstybės žinios*, Nr. 40-987.

47. Europos konvencija "Dėl televizijos be sienų" (2000). *Valstybės žinios*, Nr. 29-805.

48. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. rugpjūčio 26 d. nutarimas Nr. 955. Strateginės komunikacijos nacionalinio saugumo srityje koordinavimo tvarkos aprašas. *TAR*, Nr. 18285.

49. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. (1996). *Valstybės žinios*, Nr. 71-1706.

50. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa. Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/3955e800388111eb8c97e01ffe050e1c

51. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. (2002). *Valstybės žinios*, Nr. 77-3288.

52. Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyva. Prieiga per internetą: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:am0005&from=LT

53. Caplan, R. (2020). *COVID-19 misinformation is a crisis of content mediation*. Prieiga per internetą: https://www.brookings.edu/techstream/covid-19-misinformation-is-a-crisis-of-content-mediation/

54. Cyber propaganda 101. (2017). Prieiga per internetą: https://www.trendmicro.com/vinfo/us/security/news/cybercrime-and-digital-threats/cyber-propaganda-101

55. Cunha, E., Magno, G., Caetano, J., Teixeira, D., ir Almeida V. (2018). *Fake News as we feel it: perception and conceptualization of the term "Fake News" in the media*. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/326476698_Fake_news_as_we_feel_it_Perception_and_conceptualization_of_the_term_fake_news_in_the_media

56. Dezinformacijos srautas 2020 m. išaugo 18 proc. Lietuvos kariuomenė. Prieiga per internetą: https://kariuomene.lt/kas-mes-esame/naujienos/dezinformacijos-srautas-2020-m.-isaugo-18-proc./23829

57. Echeverria, J., Besel, C., ir Zhou, S. (2017). *Discovery of the Twitter bursty botnet.* Prieiga per internetą: https://arxiv.org/pdf/1709.06740.pdf

58. Europos Vadovų Tarybos susitikimas (2015 m. kovo 19 d. ir 20 d.). Prieiga per internetą: https://www.consilium.europa.eu/media/21886/st00011lt15.pdf

59. Europos Parlamento rezoliucija dėl interneto platformų ir bendrosios skaitmeninės rinkos. Prieiga per internetą: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0272&from=EN

60. European Commission contribution to the European Council Action Plan against Disinformation, 2018. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/eu-communication-disinformation-euco-05122018_en.pdf

61. ES kovos su dezinformacija praktikos kodeksas. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=59117

62. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/13/ES2010 m. kovo 10 d. dėl valstybių narių įstatymuose ir kituose teisės aktuose išdėstytų tam tikrų nuostatų, susijusių su audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų teikimu, derinimo (Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyva). Prieiga per internetą: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0013&from=LT

63. Fake news frequency in Europe 2018. Prieiga per internetą: https://www.statista.com/statistics/1076568/fake-news-frequency-europe/

64. Fake news frequency in Europe 2018, by country. Prieiga per internetą: https://www.statista.com/statistics/1076701/fake-news-frequency-europe/

65. Fiott, D. ir Parkes, R. (2019). The EU's response to hybrid threats. Priega per internetą: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_151.pdf

66. Gilani, Z., Farahbakhsh, R., ir Crowcroft, J. (2017). *Do bots impact Twitter activity?* Prieiga per internetą: https://www.aclweb.org/anthology/D19-1565.pdf

67. Da San Martino, G., Yu, S., Barr, A., Petrov, R., ir Nakov, P. (2019). *Fine-Grained Analysis of Propaganda in News Articles*. Prieiga per internetą: https://www.aclweb.org/anthology/D19-1565.pdf

68. Disinformation and propaganda – impact onthe functioning of the rule of law in the EU and its Member States. Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Directorate General for Internal Policies of the Union PE 608.864 - February 2019. Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608864/IPOL_STU(2019)608864_EN.pdf

69. Flore, M., Balahur, A., Podavini, A., ir Verile, M. (2019). *Understanding Citizens' Vulnerabilitiesto Disinformation and Data-Driven Propaganda*. Prieiga per internetą: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC116009/understanding_citizens_vulnerabilities_to_disinformation.pdf

70. Gallagher, E. (2015). *Mexican botnet dirty wars*. Prieiga per internetą: https://media.ccc.de/v/camp2015-6795-mexican_botnet_dirty_wars

71. Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas, 2020. Prieiga per internetą: https://www.vsd.lt/wp-content/uploads/2020/02/2020-Gresmes-LT-.pdf

72. Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas, 2021. Prieiga per internetą: https://www.vsd.lt/wp-content/uploads/2021/03/2021-LT-el_.pdf

73. Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas, 2013. Prieiga per internetą: https://kam.lt/download/54284/2013%20uz%202012%20gv%20(ns).pdf

74. Hindman, M., ir Barash, V. (2018). *Disinformation, fake news and influence compaigns on Twitter*. Prieiga per internetą: https://www.mediebedriftene.no/siteassets/dokumenter/rapporter/kf-report-final2.pdf

75. Howard, P. N., Bolsover, G., Kollanyi, B., Bradshaw, S., ir Neudert, L-M. (2017). Junk news and bots during the U.S. Election: What were Michigan voters sharing over Twitter? Data memo. *Project on Computational Propaganda*. Prieiga per internetą: http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/03/What-Were-Michigan-Voters-Sharing-Over-Twitter-v2.pdf

76. Impact on the internet, politics and political discourse worldwide as of January 2019. Prieiga per internetą: https://www.statista.com/statistics/1016531/fake-news-internet-politics-impact/

77. Ireton, C., ir Posetti, J. (2018). *Journalism, fake news & disinformation*. Prieiga per internetą:https://en.unesco.org/sites/default/files/journalism_fake_news_disinformation_print_friendly_0_0.pdf

78. Jackson, D. (2018). *Issue brief: distinguishing disinformation from propaganda, and fake news.* Prieiga per internetą: https://www.ned.org/wp-content/uploads/2018/06/Distinguishing-Disinformation-from-Propaganda.pdf

79. Joint declaration on freedom of expression and "fake news", disinformation and propaganda. (2017). Prieiga per internetą: https://www.osce.org/fom/302796

80. Pennycook, G., ir Rand, DG. (2017). *The implied truth effect: attaching warnings to a subset of fakenews stories increases perceived accuracy of stories without warnings*. Prieiga per internetą: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3035384

81. Rimkevičius, K.D (2019). *Dezinformacijos suktinis: šokdintojai, šokėjai ir komisijos vertinimas. Kibernetinio saugumo apžvalga*. Prieiga per internetą: https://www.mii.lt/files/doc/lt/skelbimai/ks_apzvalga_8.pdf

82. Kazlauskas, A. (2020). *Dezinformacijos apie koronvirusą netrūksta*. Prieiga per internetą: https://www.vz.lt/rinkodara/komunikacija/2020/04/02/demaskuoklt-dezinformacijos-apie-koronavirusa-netruksta

83. Klimanskis, S. (2019). *Istorinis žvilgsnis į propagandą, dezinformaciją ir melagingas naujienas*. Prieiga per internetą: http://apzvalga.eu/istorinis-zvilgsnis-i-propaganda-dezinformacija-ir-melagingas-naujienas.html

84. Lieberman, A. V. (2017). *Terrorism, the Internet, and Propaganda:A Deadly Combination*. Prieiga per internetą: https://jnslp.com/wp-content/uploads/2017/04/Terrorism_the_Internet_and_Propaganda_FINAL.pdf

85. Nacionalinio saugumo strategija. Lietuvos Respublikos seimas. Prieiga per internetą: https://kam.lt/download/57455/2017-nacsaugstrategijalt.pdf

86. Lithuanian-Swedish Roundtable Expert Discussions on Social Resilience and Psychological Defence. Policy Brief. European Integration Studies Centre (2018). Prieiga per internetą: http://www.eisc.lt/uploads/documents/files/EISC_policy%20brief(1).pdf

87. Martin-Rozumiłowicz, B. ir Kužel, R. (2019). *Social Media, Disinformation and Electoral Integrity*. Prieiga per internetą: https://www.ifes.org/sites/default/files/ifes_working_paper_social_media_disinformation_and_electoral_integrity_august_2019.pdf

88. Mowbray, M. (2014). Automated Twitter accounts. In K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt, & C. Puschmann (Eds.), Twitter and society: Digital formations (pp. 183–219). New York, NY: Peter Lang. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/260283030_Twitter_and_society

89. Nacionalinio kibernetinio saugumo būklės ataskaita. (2018). Prieiga per internetą: https://www.nksc.lt/doc/NKSC_ataskaita_2018.pdf

90. Nacionalinio kibernetinio saugumo būklės ataskaita. (2019). Prieiga per internetą: http://kam.lt/download/68298/nacionalinio_kibernetinio_saugumo_bukles_ataskaita_2019.pdf

91. Nuñez, F. (2020). *Disinformation Legislation and Freedom of Expression*. Prieiga per internetą: https://scholarship.law.uci.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1437&context=ucilr

92. Resolution 2212 (2018). The protection of editorial integrity. Prieiga per internetą: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24734&lang=en

93. Petronis, A. (2018). „Fake news“: melas ir tiesa, kuri išlaisvina. *Ateitis, 6*. Prieiga per internetą: http://8diena.lt/2019/01/23/augminas-petronis-fake-news-melas-ir-tiesa-kuri-islaisvina/

94. Schnader, H. (2018). The evolution of computational propaganda: Trends, threats, and implications now and in the future. *Senior Honors Projects, 2010-2019*. Prieiga per internetą: https://commons.lib.jmu.edu/honors201019/713

95. Scriver, S. (2015). War Propaganda. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/304184774_War_Propaganda

96. Share of adults worldwide who believe fake news is prevalent in selected media sources as of February 2019. Prieiga per internetą: https://www.statista.com/statistics/1112026/fake-news-prevalence-attitudes-worldwide/

97. Shaping Europe’s digital future. News article26 September 2018. Code of Practice on Disinformation. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/code-practice-disinformation

98. Torok, R. (2015). *Symbiotic radicalisation strategies: Propaganda tools and neuro linguistic programming*. Priega per internetą: https://ro.ecu.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1044&context=asi

99. Tsesis, A. (2017). *Social Media Accountability for Terrorist Propaganda*. Prieiga per internetą:https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol86/iss2/12.
https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5444&context=flr

100. Tucker, JA., Guess. A., Barberá, P., Vaccari, C., Siegel, A., Sanovich, S...Nyhan, B. (2018)**.** *Social media, political polarization, and political disinformation: a review of the scientific literature*. Prieiga per internetą: https://hewlett.org/wp-content/uploads/2018/03/Social-Media-Political-Polarization-and-Political-Disinformation-Literature-Review.pdf

101. Zhang, C. M., ir Paxson, V. (2011). *Detecting and analyzing automated activity on Twitter*. Prieiga per internetą: http://www.icir.org/vern/papers/pam11.autotwit.pdf

102. Žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo tyrimas, 2017. Prieiga per internetą: https://lrkm.lrv.lt/uploads/lrkm/documents/files/Ziniasklaidos_vartojimas12_galutine.pdf

SANTRAUKA

Lietuvoje informacinių grėsmių bei priešiškos propagandos skaičiai kiekvienais metais auga. Nurodoma, kad propaganda pasireiškė ir kultūroje bei švietime kaip ir užsienio politikoje.

Tyrimo objektas - informacinės grėsmės ir priešiška propaganda.

Darbo tikslas - įvertinti informacinių grėsmių ir priešiškos propagandos Lietuvoje institucinio atsako pajėgumus.

Darbo uždaviniai: išsiaiškinti informacinių grėsmių ir propagandos teorinius aspektus remiantis moksline literatūros analize; išanalizuoti Europos Sąjungos teisinį kovos su propaganda/dezinformacija/netikromis naujienomis reguliavimą; atlikti informacinių grėsmių ir priešiškos propagandos Lietuvoje apžvalgą; įvertinti ekspertų požiūrį į informacines grėsmes ir priešišką propagandą bei institucinį atsaką į jas Lietuvoje.

Darbo metodai: analitinis aprašomasis metodas, loginis - analitinis metodas, lyginamasis metodas, ekspertų apklausa/ekspertinis vertinimas, duomenų analizės metodas, duomenų kontent analizės metodas, duomenų sisteminimo ir apibendrinimo metodai.

Darbo struktūra. Magistro baigiamąjį darbą sudaro įvadas bei 3 pagrindiniai darbo skyriai. Pirmame skyriuje remiantis moksliniais bei teisiniais šaltiniais analizuojamos informacinės grėsmės, propagandos samprata ir klasifikacija, apibrėžiamos netikros naujienos ir dezinformacija, supažindinama su Europos Sąjungos teisiniu kovos su propaganda/dezinformacija/netikromis naujienomis reguliavimu. Antrame darbo skyriuje pateikiami tyrimo metodai, instrumentas. Supažindinama su tyrimo eiga, procesu, tyrimo imtimi ir tiriamaisiais. Paskutiniame - trečiajame skyriuje apžvelgiama informacinių grėsmių ir priešiškos propagandos statistika, Lietuvos institucinis atsakas į jas. Pateikiamas bei analizuojamas ekspertų požiūris į informacines grėsmes ir priešišką propagandą ir institucinį atsaką į jas.

Išvados. Apklausus ekspertus nustatyta, kad ekspertai Lietuvos institucinį atsaką į informacines grėsmes ir priešišką propagandą vertina palankiai - dėl patobulintos teisinės bazės, greito reagavimo į informacines grėsmės, įkurto strateginės komunikacijos departamento. Dėmesys kovai su informacinėmis grėsmėmis ir priešiška propaganda taip pat anot ekspertų yra pakankamas (jis ypatingai jaučiamas iš dabartinės Vyriausybės), kaip ir naudojamos prevencinės priemonės, bei bendradarbiavimas su ES institucijomis, valstybėmis narėmis, tarptautiniais partneriais. Apklaustų ekspertų manymu siekiant sumažinti priešiškos propagandos sklaidą Lietuvoje svarbus koordinavimo centro įkūrimas, savo naratyvo kūrimas, strateginės komunikacijos specialistų parengimas, kaip ir informacinių šaltinių (alternatyvių) rusų kalba plėtojimas, visuomenės atsparumo dezinformacijai ir propagandai didinimas (švietimas).

SUMMARY

In Lithuania, the number of information threats and hostile propaganda is growing every year. It is pointed out that propaganda has manifested itself in culture and education as well as in foreign policy.

Research object – information threats and hostile propaganda.

The aim of the thesis – to assess the capacity of the institutional response to information threats and hostile propaganda in Lithuania.

The tasks of the thesis: to elucidate the theoretical aspects of information threats and propaganda based on the scientific analysis of the literature; to analyse the European Union's legal framework for combating propaganda/disinformation/fake news; to conduct an overview of information threats and hostile propaganda in Lithuania; to evaluate the attitude of experts to information threats and hostile propaganda as well as the institutional response to them in Lithuania.

The methods of the thesis: analytical descriptive method, logical-analytical method, comparative method, expert survey/expert evaluation, data analysis method, data content analysis method, data systematization and summarization methods.

The structure of the thesis. The master's thesis consists of an introduction and 3 main chapters. Based on scientific and legal sources, information threats, the concept and classification of propaganda is analysed, fake news and disinformation are defined, and the European Union legal regulation in the fight against propaganda/discordancy/fake news is introduced in the first chapter. Research methods, instruments are presented in the second chapter. The research process, process, research sample and subjects are introduced. Reviews the statistics of information threats and hostile propaganda, Lithuania's institutional response to them are reviewed in the last - third chapter. Experts' attitudes to information threats and hostile propaganda as well as an institutional response to them are presented and analysed.

Conclusions. After interviewing experts, it was established that experts appreciate Lithuania's institutional response to information threats and hostile propaganda due to the improved legal framework, rapid response to information threats, and the establishment of the Strategic Communication Department. According to experts, the focus on combating information threats and hostile propaganda is sufficient (it is especially noticed from the current Government), as well as the preventive measures used and cooperation with EU institutions, the Member States and international partners. According to the interviewed experts, in order to reduce the spread of hostile propaganda in Lithuania, it is important to establish a coordination centre, create our own narrative mode, train strategic communication specialists, as well as develop information sources (alternative) in Russian, increase public resistance to disinformation and propaganda (education).